

Goden van Egypte van A tot Seth

Maarten J. Raven en Ben van den Bercken

Goden van Egypte

van A tot Seth

Goden van Egypte

van A tot Seth

Maarten J. Raven en Ben van den Bercken

© 2018 Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Uitgegeven door Sidestone Press, Leiden
www.sidestone.com

Teksten: Maarten J. Raven en Ben van den Bercken

Concept: Tanja van der Zon

Foto's omslag: Osiris (Foto: RMO, Leiden, inv. AB 161),
Piramides Gizeh (Foto: RMO, Leiden)

Foto's: Robbert Jan Looman (tenzij anders aangegeven)

Tekeningen: Hanneke van der Kooij

Hiërogliefen: Petra Hogenboom

Vormgeving binnenwerk en omslag: Sidestone Press

Deze publicatie verschijnt ter gelegenheid van de
tentoonstelling 'Goden van Egypte', 12 oktober 2018 t/m 31 maart 2019,
in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.

ISBN 978-90-8890-727-2 (softcover)

ISBN 978-90-8890-728-9 (PDF e-book)

Inhoudsopgave

Goden van Egypte: hoe herken je ze?

7

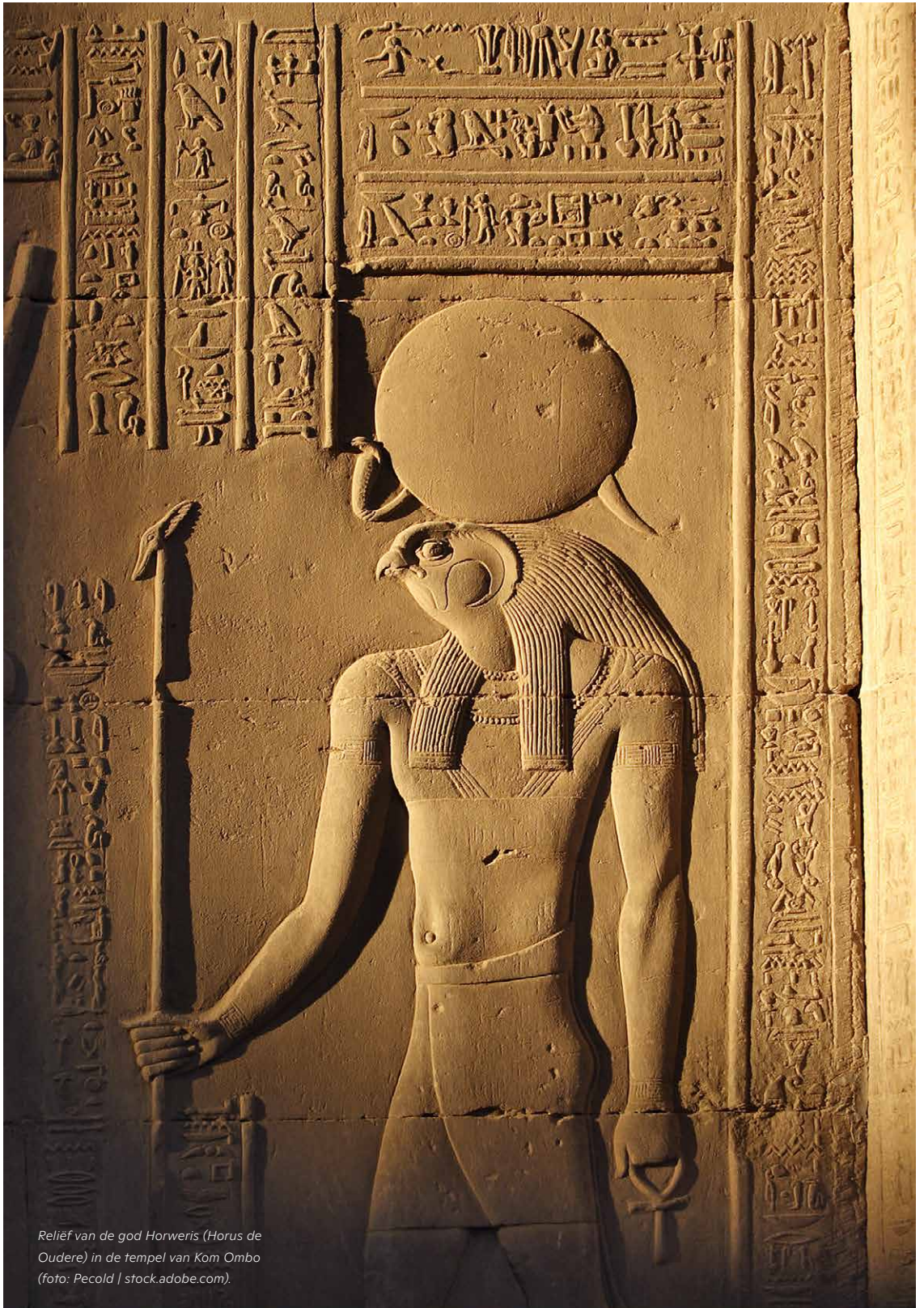
Inleiding	7
Lokale en universele goden	7
Namen	8
Afbeeldingen	8
Mensen	8
Dieren	10
Kronen	10
Groepsverbanden	11
Syncretisme	12

Goden van Egypte van A tot Seth

15

Ammoet	16
Amon	16
Amset	18
Anat	18
Anoebis	19
Apis	19
Apophis	20
Astarte	20
Atoem	21
Bastet	22
Bes	22
Canopus	23
Chepri	23
Choem	24
Chonsoe	25
Doeamoetef	25
Geb	26
Hapy (I)	26
Hapy (II)	27
Harpocrates	27
Hathor	28
Hermes Trismegistus	28
Horachte	29

Horus	32
Iah	32
Imhotep	33
Isis	33
Kadesj	35
Kebehsenoef	35
Maät	36
Mehen	36
Meretseger	37
Min	37
Moet	38
Nechbet	38
Nephthys	39
Noen	40
Noenet	40
Noet	41
Osiris	41
Ptah	43
Re	44
Renenoetef	44
Resjef	45
Sachmet	45
Satis	47
Serapis	47
Seth	48
Sjoe	49
Sobek	49
Sokaris	50
Sopdet	51
Taweret	51
Tefnoet	52
Thot	52
Toetoe	53
Wadjet	53
Wepwawet	54

Relief van de god Horweris (Horus de Oudere) in de tempel van Kom Ombo (foto: Pecold | stock.adobe.com).

Goden van Egypte: hoe herken je ze?

Inleiding

De oude Egyptenaren hebben duizenden goden. Voor ons, opgegroeid in een monotheïstische cultuur die maar één god erkent, is dat moeilijk voorstelbaar. Toch blijkt die verwarrende godenwereld een duidelijke structuur te hebben. Over die structuur gaat de tentoonstelling 'Goden van Egypte'. Zo leren we de idealen van de Egyptenaren kennen, hun wereldbeeld, en hun gevoel voor orde.

Niet alle goden hebben tegelijk verering gekend. Sommigen bestaan al voordat er een faraonische staat, een hiërogliefenschrift of een monumentale kunst is. Anderen komen daar pas later bij, want net als de Egyptische maatschappij verandert ook de godsdienst in meer dan drieduizend jaar nogal. Door veroveringen in Palestina, Syrië en de Soedan leren de Egyptenaren buitenlandse goden kennen. Wanneer Egypte zelf wordt bezet door de Grieken en Romeinen, leidt dat tot versmelting van Egyptische en Europese goden, maar ook tot de schepping van nieuwe goden. Daarnaast speelt in de loop van de geschiedenis het verschil tussen de officiële tempelcultus voor de grote goden en het volksgeloof met zijn voorkeur voor huisgoden, orakels en dierverering.

Dit boekje probeert bezoekers aan tentoonstellingen over het oude Egypte een beetje wegwijs te maken. Het behandelt alleen die Egyptische goden die in de tentoonstelling 'Goden van Egypte' genoemd worden. Daarnaast geeft het wat algemene principes om de goden te begrijpen en te leren herkennen.

Lokale en universele goden

Egypte is niet altijd een politieke eenheid. Vóór 3000 v.Chr. bestaat het uit een aantal prehistorische (stad)staatjes die elkaar soms bestrijden. Iedere stad heeft zijn eigen god of godenfamilie en zijn eigen mythologische verhalen. Wanneer het hele land onder één farao wordt verenigd, blijven veel van deze goden en verhalen naast elkaar bestaan. Tegelijk komt er behoefte aan godsdienstige vernieuwing ter legitimering van de koningsmacht en de nieuwe politieke eenheid. Met de verschuiving van het machtscentrum van Abydos naar Memphis, en later naar Thebe of andere plaatsen wordt het accent een aantal keren verlegd. Goden van de nieuwe

hoofdstad stijgen in aanzien en krijgen er nieuwe eigenschappen bij om ze voor alle Egyptenaren acceptabel te maken; andere goden raken in vergetelheid, behalve in de lokale sfeer van de dorpstempel. Dit alles verklaart het heterogene karakter van de Egyptische godenwereld en de schijnbare tegenspraken van mythen en scheidingsverhalen. De Egyptenaren kennen geen bekeringsijver en accepteren de meeste overtuigingen als gelijkwaardig. Een uitzondering is koning Achnaton (1353-1335 v.Chr.) en zijn exclusieve verering van de zonnescijf Aton; dit is zo'n uitzonderlijk en kortdurend fenomeen dat we daarop niet verder ingaan.

Namen

De namen van de Egyptische goden worden geschreven in het hiërogliefenschrift. Dat schrijft alleen medeklinkers, en we weten dus vaak niet precies hoe de namen echt klonken. Gelukkig hebben ook de Grieken en Romeinen vaak opgeschreven hoe zij de namen hoorden uitspreken. Onze moderne godennamen zijn vaak van de Grieks-Romeinse vormen afgeleid (b.v. Nephthys, en niet *Nbt-hwt*). Veel namen betekenen ook iets in de Egyptische taal (b.v. Amon = 'de Verborgene'). Bij andere namen is dat niet zo duidelijk, of weten de Egyptenaren het zelf al niet meer.

Afbeeldingen

De afbeeldingen van Egyptische goden krijgen pas na 3000 v.Chr. een vaste vorm. Daarvóór (in de prehistorie) zien we soms wel voorstellingen van symbolen op een stok, een soort totems die kunnen worden rondgedragen. Ook hebben sommige vroege godenfiguren een worstvormig lichaam waar alleen het hoofd uitsteekt. We noemen dat 'pseudo-mummies', omdat het waarschijnlijk alleen maar aan de onbeholpen manier van tekenen ligt. Toch hebben sommige goden van de faraonische tijd ook zo'n mummiegedaante behouden (b.v. Ptah of Min), zonder dat die betekenis lijkt te hebben; bij anderen is de mummiegedaante een bewuste keuze met speciale betekenis (Osiris, Chonsoe). De meeste goden hebben een gewoon mensenlichaam gekregen met zichtbare armen en benen. Alleen is dat wel getekend op Egyptische wijze, dus de schouders en ogen van voren, maar de gezichten, heupen en benen van opzij. Pas in de Grieks-Romeinse tijd komen er meer natuurlijke afbeeldingen (bijvoorbeeld Hermes en Serapis).

Mensen

De mensvormige goden zijn te onderscheiden in mannen, vrouwen, mummies, dwergen en kinderen. De mannen dragen meestal een kort schort, een gordel met dierenstaart, en een hemd met schouderbanden. Op het hoofd dragen ze een driedelige

Als koning van de onderwereld draagt Osiris gewoonlijk de atef-kroon (hoge mijter met twee struisveren) met in de handen de kromstaf en gesel als koningsscepters (Rijksmuseum van Oudheden, Leiden, inv. AB 161).

pruik van verticale haarstrengen: twee slippen op de borst en een grote haarmassa achter op de rug. Daarbij dragen ze een kromme godenbaard. De vrouwen hebben een lange nauwsluitende jurk aan, met schouderbanden die de borsten bedekken, met een driedelige pruik die langer is dan die van de mannen. Beiden dragen daarbij armbanden, enkelbanden en een halskraag van kralen. Mannen houden meestal een staf vast met gestileerde dierenkop en gevorkte onderkant ('macht') en een hengselkruis ('leven'), vrouwen hebben een papyrusstengel ('vruchtbaarheid') en een hengselkruis. Sommige goden hebben koningsscepters (kromstaf en 'gesel' of vliegenklap) of andere staven en symbolen. Mummies hebben de benen tegen elkaar, de handen of (gekruste) armen kunnen uit de windsels steken, net als het hoofd. Dwergen hebben een groot hoofd en kromme benen en armen; vaak hebben zij ook dierlijke kenmerken zoals een staart of leeuwenmanen. Kinderen zijn naakt en dragen vaak een gevlochten lok opzij van hun kapsel of geschoren hoofd ('jeugdlok').

Dieren

Eigenlijk zijn de goden onzichtbare wezens die in de hemel leven. Om zich aan de mensen te tonen, kunnen zij een tijdelijke gedaante aannemen. De ziel van veel goden kan zich op aarde manifesteren in het lichaam van een dier. De vruchtbaarheidsgod Apis kiest daarvoor een stier, de hemelgod Horus een valk. Ze kunnen dus als stier of als valk worden afgebeeld. Ook kunnen de goden worden afgebeeld als mensen met een dierenkop: een stierenkop voor Apis, een valkenkop voor Horus. Dierenkoppen zijn dus eigenlijk alleen maar attributen om de afbeeldingen van elkaar te onderscheiden; weinig Egyptenaren zullen hebben geloofd dat de goden er echt zo bijliepen.

Kronen

Een ander middel om afbeeldingen van goden te herkennen zijn de hoofdtooien die bovenop de pruik staan of daarvoor in de plaats komen. Horus draagt de zogenoemde dubbelkroon: een kegelvormige mijter (witte kroon van Boven-Egypte) staand in een komvormige kroon met pijlervormige achterkant en krul van voren (rode kroon van Beneden-Egypte). Dit is de koningskroon die ook door de farao wordt gedragen. Osiris heeft een witte mijter met struisveren links en rechts: de *atef*-kroon. Amon draagt een cilindervormige basis met twee hoge valkenveren. Sommige goden hebben de hiëroglief van hun naam op hun hoofd (Isis, Nephthys, Geb). Hathor heeft koeienhorens, meestal met een zonneschijf ertussen. Zonneschijven kenmerken alle goden die met de zon te maken hebben; er zijn ook maanschijven, die altijd samen met een sikkel voorkomen. Onderaan de zonneschijf of op het voorhoofd zit vaak een cobra of *uraeus*: een symbool van het verzengende zonneoog dat een rol speelt in een beroemd mythologisch verhaal.

Groepsverbanden

Goden kunnen sociale verbanden aangaan en zich in groepen presenteren. Daarbij speelt de Egyptische getallenmystiek een rol. Tweetallen kunnen zijn gebaseerd op synthese (god en godin vormen samen een paar) of anthithese (Horus en Seth zijn elkaars tegendelen en opponenten), maar symboliseren altijd de verscheidenheid die sinds de schepping bestaat (man of vrouw; goed of kwaad). Drietallen (triades) staan meestal voor een god, zijn gemalin en hun zoon (b.v. Osiris, Isis en Horus); drie symboliseert 'veel' in het Egyptische systeem. Viertallen duiden op de dimensies van de kosmos: de vier windstreken, de vier hemelsteunen, de vier Horuszonen, de vier orgaangroepen in de canopen. Acht is twee keer vier, dus ook iets kosmisch: de oergoden van Hermopolis vormen vier paren van man en vrouw oftewel een ogdoade (van Grieks *okto* = acht: Noen en Noenet voor het oerwater, Kek en Keket voor de duisternis, Heh en Hehet voor de oneindigheid, en Amon en Amoenet voor de onzichtbaarheid). Negen is drie maal drie, dus oneindig veel: de oergoden van Heliopolis vormen een enneade (van Grieks *ennea* = negen: Atoem, Sjoem en Tefnoet, Geb en Noet, Osiris en Isis, Seth en Nephthys) en daarmee was de schepping voltooid.

Seth, Rijksmuseum van Oudheden, Leiden, inv. AH 213.

Syncretisme

Syncretisme is het verschijnsel waarbij twee of meer verschillende goden een blijvende associatie aangaan en er een nieuwe god ontstaat met eigenschappen die niet door de oude werden vervuld. Amon was een oergod van de onzichtbaarheid en gold in Thebe als stadsgod, en Re was de zonnegod die in Heliopolis werd vereerd; maar Amon-Re wordt een universele god die in heel Egypte verering geniet als oppergod van het pantheon. Osiris was heer van de onderwereld, Ptah was stadsgod van Memphis en Sokaris was een god van de Memphitische begraafplaats; maar Ptah-Sokaris-Osiris wordt bij uitstek de god van opstanding uit de dood. Ook uit de Grieks-Romeinse periode zijn opvallende voorbeelden van syncretisme te noemen, bijvoorbeeld de god Serapis. Een verwant verschijnsel in de Egyptische godsdienst is

hoe met name vrouwelijke godheden allemaal met elkaar uitwisselbaar lijken te worden, alsof ze nauwelijks een eigen specifiek karakter hebben. Zo kan bijvoorbeeld Isis de eigenschappen en attributen overnemen van Hathor, Tefnoet, Wadjet, Taweret, Sopdet en Satis.

Boven: Plafond van de tempel van Dendera, met een afbeelding van Thot bij de volle maan, met links 14 goden die de dagen van de wassende maan vertegenwoordigen. Daarbij is de hele enneade, minus de vervloekte Seth. Het plafond was bedekt met een dikke laag zwarte roetaanslag. Toen deze tijdens de restauratie werd verwijderd kwamen deze fantastische schilderijen tevoorschijn (Foto: Kokhanchikov | stock.adobe.com).

Plafond van de tempel van Esna, gewijd aan de god Chnoem (foto: Cisek Ciesielski | stock.adobe.com)

Goden van Egypte

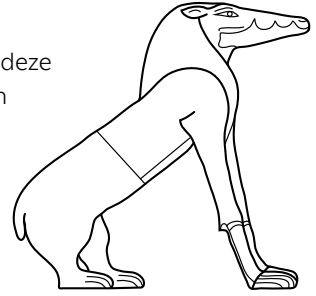
van A tot Seth

Ammoet

Ammoet betekent 'de Dodenverslinder'; soms wordt deze naam als Amemet geschreven. Ammoet is een demon die in het hiernamaals naast de weegschaal zit waarop de harten van alle doden worden gewogen. Zondaars wenst de god Osiris immers niet in zijn dodenrijk te ontvangen. Hun harten zijn zwaar van zonden en verstoren de balans van de weegschaal, waar op de andere schaal het symbool van de godin Maät staat. Wie dit dodengericht niet doorstaat, wordt door Ammoet opgegeten en verliest zo de kans om voort te leven na de dood.

Ammoet wordt voorgesteld als een monster met een krokodillenkop op een lichaam dat half nijlpaard, half leeuw is. De demon heeft geen eigen tempels of vereringsplaatsen en komt eigenlijk alleen voor in het Dodenboek.

Amon

De naam Amon betekent 'de Onzichtbare'. Hij is de almachtige natuurkracht die overal aanwezig is en zich soms manifesteert als de wind. Eigenlijk zijn alle goden onzichtbaar, behalve als ze zich willen vertonen aan de mensen. Maar voor Amon geldt dat extra: hij is één van de acht oergoden van de stad Hermopolis, en onzichtbaarheid is een eigenschap van de wereld van vóór de schepping.

Amon is bekender als de stadsgod van Thebe. Wanneer die stad vanaf het Nieuwe Rijk (1539-1077 v.Chr.) steeds belangrijker wordt, geldt Amon in heel Egypte als een soort oppergod. Dat universele karakter wordt nog versterkt door hem te associëren met de zonnegod. Als Amon-Re krijgt hij heiligdommen overal in Egypte, vaak samen met zijn vrouw Moet en hun kind Chonsoe.

Amon wordt afgebeeld als man met een cilindervormig hoofddeksel waarop twee hoge valkenveren staan, en vaak ook een zonnescijf (als Amon-Re). Zeldzaam verschijnt hij als man met ramskop, of als ram of gans (Amons heilige dieren).

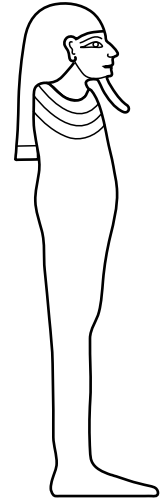
*Amon, Rijksmuseum van
Oudheden, Leiden, inv. Cl 88.*

Amset

De betekenis van de naam Amset is onbekend. Amset is één van de vier Zonen van Horus (namelijk Horus de Oudere, niet de zoon maar de broer van Osiris). De moeder van de Horuszonen is Isis. Deze vier goden bewaken de steunen waarop de hemel rust en symboliseren de vier windrichtingen (Amset is het zuiden). De Horuszonen beschermen zo de integriteit van de kosmos, maar ook van het lichaam van de dode – dat immers een afspiegeling van het universum is. Ze behoeden met name de ingewanden tegen verval (Amset beschermt de lever). Daarom worden ze geïdentificeerd met de vier lijkvazen of canopen die de gebalsemde ingewanden bevatten. Hun koppen vormen de deksels van deze vier vazen. De Horuszonen worden ook afgebeeld op het deksel of de zijkanten van de lijkst of sarcofaag.

Amset wordt steevast afgebeeld als man of mummie met een mensenhoofd en heeft dus geen dierenkop.

Anat

Anat is een Syrisch-Palestijnse godin van vruchtbaarheid en oorlog. Door de toenemende contacten van Egypte met West-Azië wordt Anat vanaf ca. 2000 v.Chr. ook in Egypte bekend. Het hoogtepunt van haar verering in dat land ligt zo'n zeven eeuwen later onder farao Ramses II. Anat geldt dan als beschermster van de farao op het slagveld, of zelfs als moeder van de koning. Omgekeerd noemt Ramses één van zijn eigen dochters naar de godin (Bintanat = dochter van Anat).

Anat wordt afgebeeld met een conische kroon met veren, die lijkt op de Egyptische Witte Kroon. Zij draagt een nauwsluitende jurk of is (als godin van vruchtbaarheid) geheel naakt. In haar handen houdt ze een schild, speer en strijdbijl. De Egyptenaren vereren Anat meestal samen met andere Vooraziatische goden. Anat blijft nog sporadisch voorkomen in Egypte tot in de Griekse tijd.

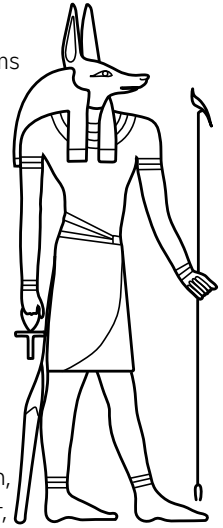

Anoebis

De naam Anoebis betekent 'Jonge Hond' of 'Koningszoon'. Soms wordt Anoebis namelijk als een zoon van Osiris gezien, terwijl hij stevast als wilde hond of jakhals wordt afgebeeld. Deze dieren voeden zich met aas en snuffelen vaak rond op de begraafplaatsen. De oude Egyptenaren leggen dat maar liever positief uit: Anoebis geldt als beschermgod van het graf, uitvinder van de balseming, en leidsman van de doden in het hiernamaals. Als eerste heeft hij Osiris gemummificeerd, en iedere Egyptenaar hoopt op dezelfde manier te worden behandeld om zo de dood te kunnen overwinnen.

Anoebis heeft vaak de gedaante van een man met jakhalskop, of is helemaal als jakhals voorgesteld. Het dier ligt vaak op een kist of koffer met de mummie, de ingewandsvazen, of andere 'geheimenissen'. De kleur van de vacht is altijd zwart, een verwijzing naar het nachtelijke dodenrijk. Bij de uitvaart draagt een priester soms een jakhalsmasker van Anoebis.

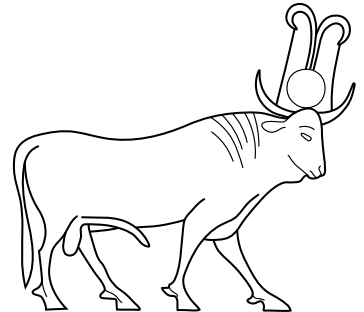

Apis

Apis is de heilige stier van de Egyptische hoofdstad Memphis. Hij is een vruchtbaarheidsgod die garant staat voor een goede opbrengst van de velden. Hij wordt gezien als de 'ziel' of aardse manifestatie van de plaatselijke stadsgod Ptah. Net als Ptah zelf is hij later ook verbonden met de god Osiris als een beschermer van de doden.

De Apisstier is geheel zwart van kleur, met een witte bles op het voorhoofd en op de rug witte vlekken in de vorm van een gier of scarabee met uitgespreide vleugels. Wanneer het dier sterft, gaan de priesters op zoek naar een kalf met dezelfde tekening in de vacht. De overleden stier wordt begraven in de woestijn bij Sakkara, waar een ondergrondse galerij ligt met enorme granieten sarcofagen voor de stiermummies. Deze staat bekend als het Serapeum, omdat Osiris-Apis in de Griekse tijd als Serapis wordt aangeduid.

Behalve in stiervorm wordt Apis soms ook afgebeeld als man met stierenkop. Tussen de horens staat vaak een zonnescijf.

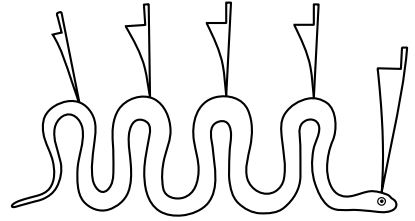

Apophis

Apophis is de aartsvijand van de zonnegod. Hij is een restant van de oerchaos, die niet volledig is bedwongen op het moment van de schepping en die de wereldorde (Maät) voortdurend blijft bedreigen. Toch is Apophis niet louter negatief, omdat het leven tenslotte uit die chaos is voortgekomen.

Apophis wordt geassocieerd met de wolken die de ongestoorde vaart van de zon langs de hemel verstoren, of met een zandbank die Re's voortgang over de nachtelijke onderwereldrivier blokkeert. Hij moet daarom worden bestreden en gestraft, bij voorbeeld door de gewelddadige god Seth op hem los te laten. In de Egyptische tempels voeren priesters een dagelijks ritueel uit voor de vernietiging van Apophis, waarbij ze wassen beeldjes van de god vertrappen, doorsteken of verbranden.

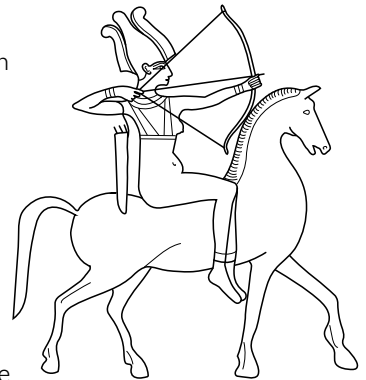
Apophis wordt meestal afgebeeld als reusachtige slang, vaak met messen in zijn rug gestoken om magisch te voorkomen dat de afbeelding kwaad doet.

Astarte

Astarte is van oorsprong een Fenicische godin van vruchtbaarheid, seksualiteit en oorlog. Vanaf ca. 1500 v.Chr. wordt zij door de Egyptenaren overgenomen, met name als godin van paarden en strijdwagens. Net als Anat, met wie ze vaak wordt verward, is ze vaak afgebeeld met een hoge kroon met veren, en met wapens in de handen. Karakteristiek is ook een afbeelding van Astarte die naakt een paard berijdt. Zij beschermt de koning op het slagveld en houdt ook besmettelijke ziekten op afstand.

De verering van Astarte bloeit vooral ten tijde van het Nieuwe Rijk (1539-1077 v.Chr.). Farao Ramses II noemt twee van zijn dochters naar Astarte. In de Griekse tijd heeft de godin tempels in de hoofdstad Memphis en binnen het complex van het Serapeum van Sakkara.

Atoem

De naam Atoem kan tegelijk vertaald worden als 'de Niet-bestaande' of 'de Volkomene'. *To be or not to be*: dat is het wezenskenmerk van deze oergod. Volgens de scheppingsleer van de stad Heliopolis is Atoem het eerste wezen dat zich uit eigen wil manifesteert in de oeroceaan. Hij schept het eerste land, dat als oerheuvel oprijst uit het water en waarop hij de schepping in gang zet. Hij scheidt nat en droog, donker en licht, mannelijk en vrouwelijk en creëert zo orde (Maät). Atoem neemt zelf de vorm aan van de zon, meestal Re genoemd en rijk aan verschijningsvormen. Atoem is speciaal de avondzon. Zijn kinderen Sjoen en Tefnoet verwekt hij (bij gebrek aan een partner) door ze uit te hoesten of te niezen, of door zelfbevrediging. Zij zijn het ouderpaar van de andere goden.

Atoem wordt afgebeeld als man met dubbelkroon, omdat hij de eerste koning van de schepping was. Ook wordt hij wel voorgesteld als een paling met mensenhoofd. Een paling kan immers zowel in duister water verblijven als op het land kruijen.

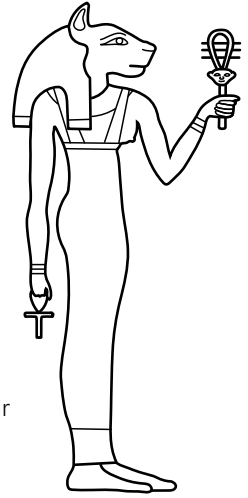
Bronzen votiefbeeld van Atoem als paling, Rijksmuseum van Oudheden, Leiden, inv. F 1954/5.15.

Bastet

De naam Bastet ('Die van Boebastis') is afgeleid van haar voornaamste plaats van verering. Van oudsher wordt in de Deltastad Boebastis een godin vereerd die nauw verbonden is met de farao. Al vroeg wordt zij gelijkgesteld aan de leeuwinnengodin Sachmet, en zo krijgt ze bekendheid in Memphis en elders in het land. Door de associatie met Sachmet en Tefnoet wordt ze ook verbonden met de mythe van het gevaarlijke zonneoog, dat ontsnapt aan Re en teruggehaald moet worden om een bloedbad te voorkomen. Vanaf ongeveer 1000 v.Chr. gaat door identificatie met Hathor haar lieflijke aspect een grotere rol spelen. Bastet wordt dan primair als kat gezien en geëerd met zang, dans, muziek en dronkenschap. Ook met Isis wordt ze steeds vaker verbonden.

Bastet wordt afgebeeld als vrouw met kattenkop, vaak in een kleurig gewaad en met een *sistrum* (rammelaar) of *aegis* (dansattribuut) in de hand. Haar heilige dier is de kat, en veel kattenfiguren worden in haar tempels gewijd.

Bes

Bes behoort niet tot de grote goden van Egypte en heeft pas vanaf de Late Periode (722-332 v.Chr.) eigen tempels. In het volksgeloof is hij daarentegen overal aanwezig vanaf ca. 2000 v.Chr. Zijn populariteit berust op zijn dwerggestalte met groot hoofd en kromme armen en benen. Enerzijds jaagt een dwerg schrik aan, anderzijds geldt hij als een bovennatuurlijke verschijning. Met hoge veren op zijn hoofd, een gezicht met leeuwenmanen en uitgestoken tong, en een dierenstaart is Bes een god die kwade machten kan verdrijven. Hij beschermt de jonge zonnegod maar ook ieder hulpeloos menskind, zwangere vrouwen en jonge moeders. Hij waakt over huis en haard en houdt de wacht bij slapenden. Daarom komt zijn beeltenis voor op bedden en neksteunen, vaasjes voor cosmetica en andere toiletartikelen, en op veel amuletten.

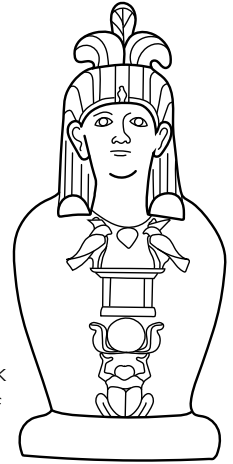
Bes wordt vaak frontaal afgebeeld (heel uitzonderlijk in de Egyptische kunst) om nog meer schrik aan te jagen. Hij danst, klapt in zijn handen of maakt muziek om zijn angstaanjagende effect nog te vergroten.

Canopus

Door afbeeldingen op Romeinse munten kunnen we de introductie van de nieuwe god Canopus vrij precies dateren rond 50 na Chr. Het gaat om de verering van vazen met Nijlwater, voorzien van een menselijke kop. Deze eredienst is eerst verbonden met de stad Canopus bij Alexandrië in de Nijldelta, maar verspreidt zich dan over het hele Romeinse rijk. Het Nijlwater als symbool van vruchtbaarheid is al bekend uit de faraonische periode. Speciaal in de context van de jaarlijkse overstroming wordt het vaak verbonden met de god Osiris en vormt het een symbool van diens opstanding uit de dood. Ook Canopus is meestal te beschouwen als een vorm van Osiris, of soms van Isis of zelfs Anoebis. Nieuw is alleen de combinatie van vaaslichaam en mensenhoofd, al zijn daarvoor parallellen in de eerdere ingewandsvazen (die daarom ook vaak 'canopen' worden genoemd).

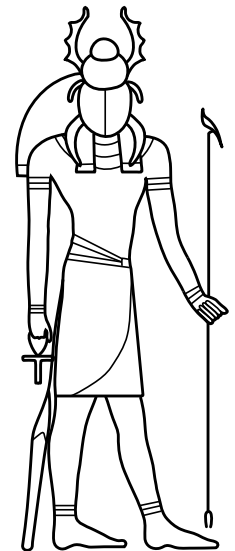
Canopus heeft vaak een fantasiekroon gebaseerd op faraonische voorbeelden, een pectoraal (borstsieraad) met Apisstieren of Horusvalken, en een vaasvoet met bladkrans.

Chepri

Chepri betekent 'Hij die ontstaat' en is een aanduiding voor de jonggeboren zonnegod. Hij is daarmee een symbool voor de zonsopkomst als cyclische vernieuwing van het leven. De ochtendzon treedt tevoorschijn uit de aarde, net zoals een scarabee (Egyptisch *cheprer*) uit een balletje mest komt krui- pen. Daarom wordt Chepri vaak als scarabee weergegeven, al of niet met gespreide vleugels waarmee hij naar de hemel vliegt. Chepri betekent ook 'Hij die zich verandert', want de ochtendzon is maar één van de 75 vormen van de zonnegod. Chepri bestaat alleen in samenhang met die andere vormen van de zon en heeft geen eigen eredienst of tempels. Hij komt vooral voor in de onderwereldboeken op grafwanden of papyrusrollen die over de zonnecyclus vertellen.

Chepri kan worden afgebeeld als hurkend kind met de zijlok als symbool van jeugd. Soms is hij ook een man of een mummie (als teken van zich vernieuwend leven) met een scarabee als kop.

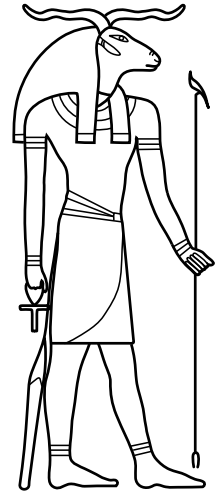

Chnoem

Chnoem is van oorsprong een ramsgod en daarmee een brenger van vruchtbaarheid en nieuw leven. Met name in Aswan geldt hij als schepper van de kosmos, waarbij de lokale mythe vertelt hoe hij het universum uit klei maakte op een pottenbakkersschijf. Elders geldt hij ook als schepper van de nieuwe farao of van iedere nieuwgeborene. Op zijn draaischijf staat dan een mensfiguurtje, of zelfs twee (want iedereen wordt tegelijk geschapen met zijn of haar *ka* of levensenergie). In Aswan en Nubië vormt Chnoem een triade met de lokale godinnen Satis en Anoekis; het drietal geldt er als bringers van de vruchtbaarheid schenkende Nijloverstroming, die bij Aswan uit een gat in de grond zou komen.

Chnoem wordt weergegeven als man met ramskop, vaak gezeten aan een pottenbakkersschijf. De ram heeft horizontale geschroefde horens, en niet de kromgebogen horens van de ram van Amon.

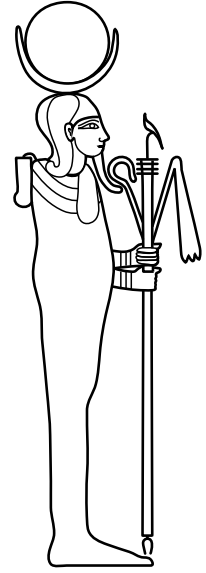
Granodiorieten reliëf van Chnoem aan zijn pottenbakkersschijf, Rijksmuseum van Oudheden, Leiden, inv. F 2014/3.2.

Chonsoe

Chonsoe betekent 'de Reiziger', een toepasselijke naam voor de maan die altijd langs de sterrenhemel beweegt. Chonsoe is namelijk god van de maan en geldt in Thebe als zoon van Amon en Moet. Sinds ca. 2000 v.Chr. heeft hij een eigen tempel bij de Amontempel van Karnak, maar daarvoor is hij weinig bekend. In Thebe wordt hij steeds geliefder, ook als orakelgod en beschermer tegen ziekten. Als maangod wordt hij ook wel verbonden met Thot en lah.

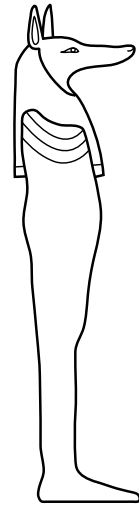
Chonsoe wordt vaak als mummie weergegeven, omdat de maan zijn leven steeds weer cyclisch vernieuwt. Naast een mensenhoofd met jeugdlok aan het kapsel komt ook een valkenkop voor. Op het hoofd staan de maanschijf en -sikkel.

Doeamoetef

Doeamoetef betekent 'Die zijn moeder eert'. Hij is één van de Zonen van Horus (namelijk Horus de Oudere, niet de zoon maar de broer van Osiris). De moeder van de Horuszonen is Isis. Deze vier goden bewaken de steunen waarop de hemel rust en symboliseren de vier windrichtingen (Doeamoetef is het oosten). De Horuszonen beschermen zo de integriteit van de kosmos, maar ook van het lichaam van de dode – dat immers een afspiegeling van het universum is. Ze behoeden met name de ingewanden tegen verval (Doeamoetef beschermt de maag). Daarom worden ze geïdentificeerd met de vier lijkvazen of canopen die de gebalsemde ingewanden bevatten. Hun koppen vormen de deksels van deze vier vazen. De Horuszonen worden ook afgebeeld op het deksel of de zijanten van de lijkst of sarcofaag.

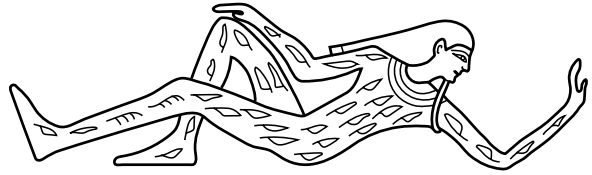
Doeamoetef wordt afgebeeld als man of mummie met een mensenhoofd of (vanaf ca. 1300 v.Chr) een jakhalskop.

Geb

Geb is de zoon van Sjoe en Tefnoet, en kleinzoon van de scheppergod Atoem. Hij en zijn zuster

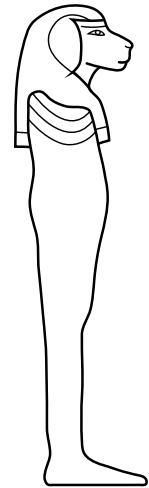
Noet zijn onafscheidelijk en krijgen samen vijf kinderen: Osiris en Isis, Seth en Nephthys, en Horus de Oudere. Na een opstand van de mensen tegen zijn gezag besluit Atoem om het paar te scheiden. Noet wordt hemelgodin en een veilige woonplaats voor de goden, Geb wordt aardgod en huisvest de mensen, dieren en planten. Van zijn grootvader en vader erft Geb het koningschap. Geb is daarmee de eerste aardse heerser. De latere farao's zitten als zijn rechtmatige opvolgers op de 'troon van Geb'. Geb heeft geen eigen tempels maar wordt samen met de andere oergoden vereerd.

Geb wordt afgebeeld als man, met op zijn hoofd soms een gans (de hiëroglief van zijn naam). Later worden weergaven van de scheiding van hemel en aarde gebruikelijker, waarbij Geb liggend is weergegeven onder Noet als hemelgewelf. Zijn lichaam is vaak groen als aanduiding van plantengroei.

Hapy (I)

De betekenis van Hapy's naam is onbekend. In hiërogliefen is de schrijfwijze anders dan die voor de hierna genoemde Nijlgod. Hapy is één van de Zonen van Horus (namelijk Horus de Oudere, niet de zoon maar de broer van Osiris). De moeder van de Horuszonen is Isis. Deze vier goden bewaken de steunen waarop de hemel rust en symboliseren de vier windrichtingen (Hapy is het noorden). De Horuszonen beschermen zo de integriteit van de kosmos, maar ook van het lichaam van de dode – dat immers een afspiegeling van het universum is. Ze behoeden met name de ingewanden tegen verval (Hapy beschermt de longen). Daarom worden ze geïdentificeerd met de vier lijkvazen of canopen die de gebalsemde ingewanden bevatten. Hun koppen vormen de deksels van deze vier vazen. De Horuszonen worden ook afgebeeld op het deksel of de zijkanten van de lijkst of sarcofaag.

Hapy wordt afgebeeld als man of mummie met een mensenhoofd of (vanaf ca. 1300 v.Chr.) een bavianenkop.

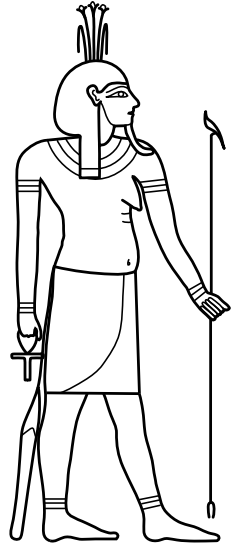

Hapy (II)

In ons schrift is de naam Hapy identiek aan die van de voorgaande god, maar niet in het hiërogliefenschrift. De betekenis van de naam is ons niet duidelijk. Hapy is een aanduiding van de Nijlgod, niet van de rivier zelf die gewoon 'de grote rivier' heet (*na-iteroe-a'aoe*, wat vergriekt wordt tot Neilos). Hapy is vooral de overstroming van de Nijl, dat jaarlijks terugkerende verschijnsel waaraan Egypte zijn vruchtbaarheid dankt. Hij heeft geen eigen tempels, en zijn erediens wordt meestal gecombineerd met die van andere goden. Met name Osiris wordt ook met de Nijl verbonden, net als met iedere andere cyclus van dood en leven.

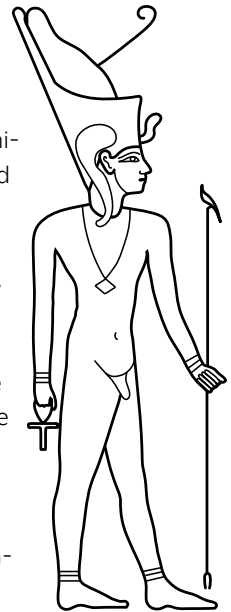
Hapy wordt afgebeeld als zwaarlijvige man met hangborsten (als vader en moeder van al het leven). Soms heeft hij een groene of blauwe huidskleur, of een waterpatroon van zigzaglijntjes over zijn lichaam. Op zijn hoofd draagt hij een bosje papyrusplanten. Vaak worden hele rijen Nijlgoden afgebeeld die voedsel aandragen naar de tempel als afgezanten van de Egyptische gouwen (provincies).

Harpokrates

Harpokrates is de Griekse naam voor 'Horus-het-Kind' (Egyptisch *Horpacherd*). Deze kindgod wordt pas populair vanaf het late Nieuwe Rijk (ca. 1100 v.Chr.), hoewel Horus als miraculeus geboren kind van Osiris en Isis al veel vroeger bekend is onder andere namen (b.v. Horsiëse 'Horus zoon van Isis'). Harpokrates neemt eigenschappen van vele andere goden over. Hij wordt een beschermer tegen ziekten en wilde dieren, getuige de vele 'Horusstèles' waarop hij krokodillen, slangen en schorpioenen bedwingt. Ook wordt hij geïdentificeerd met andere kindgoden, zoals de jonggeboren zonnegod of de maangod Chonsoe. Hij brengt vruchtbaarheid en overvloedige oogst door associatie met de graangod (Neper) en met Min.

Harpokrates wordt afgebeeld als naakt kind met zijlok en vinger aan de mond. Vaak zit hij op schoot bij zijn moeder Isis. Terracotta's uit de Grieks-Romeinse periode tonen onverwachte vormen, bijvoorbeeld Harpokrates als ruiter of als fallische figuur. In die tijd was zijn verering heel populair, getuige ook de 'geboortehuizen' (*mammisi's*) bij veel tempels.

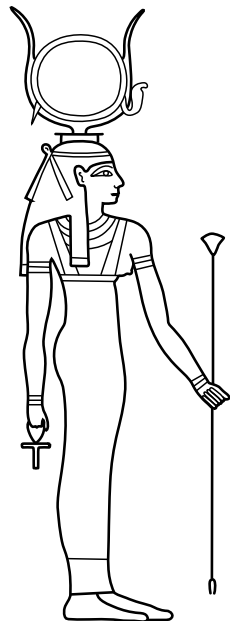

Hathor

De naam Hathor betekent 'Huis van Horus', en verwijst naar de hemel als woonplaats van de valkgod Horus. Hathor geldt als Horus' vrouw, maar is tegelijk een universele godin met veel verschillende aspecten. Vanouds geldt zij als een koeïengodin, de voedende moeder van de hele schepping. Zo is zij de beschermster van liefde en vruchtbaarheid, die vereerd wordt met zang, dans, muziek en dronkenschap. Maar zij is ook de kosmische hemelkoe die de zon baart; de hemellichamen reizen langs haar buik, de vier hemelsteunen zijn haar poten. Zij is dus moeder van Re, maar ook diens dochter, geassocieerd met het gevaarlijke zonneoog dat als een leeuwin losbreekt en gaat moorden, en dan wordt teruggehaald om als cobra op Re's voorhoofd te stralen. Als hemelgodin en bron van alle leven helpt zij ook de doden en beschermt zij de begraafplaatsen.

Hathor wordt afgebeeld als koe, of als vrouw met koeienkop of koeienoren, met horens en zonnescijf op het hoofd.

Hermes Trismegistus

'Hermes de Driewerf Grote' is de Griekse benaming voor de god Thot. Bij de Egyptenaren is Thot de god van magie en wijsheid en uitvinder van het hiërogliefenschrift. Voor de Grieken en later de Romeinen wordt hij daardoor een sleutelfiguur om de geheimzinnige Egyptische beschaving te begrijpen. Ze identificeren hem met hun eigen god Hermes, boodschapper van de goden, geleider van de doden en patroon van wetenschap. De 'allergrootste' Hermes is echter de Egyptische god in een nieuw jasje. Hij geldt als een wonderdoener en profeet, de auteur van zeventien 'hermetische' tractaten met een mengsel van wetenschappelijke inzichten en regelrechte tovenarij. Deze Griekse teksten beleven een nieuwe populariteit in de Europese Renaissance en zijn nog tegenwoordig geliefd bij aanhangers van esoterische wijsheid. Wij gebruiken nog steeds het woord 'hermetisch' om zaken aan te duiden die voor anderen gesloten blijven.

Hermes Trismegistus wordt afgebeeld als een oude man in Griekse mantel met lange lokken en woeste baard, vaak een boekrol vasthoudend.

Horachte

Horachte betekent 'Horus van de horizon', en wel specifiek van de oostelijke horizon waar de zon opkomt. Door een eigenaardigheid van het Egyptische schrift wordt de naam vaak met twee horizontekens geschreven en wordt Horachte soms ook als god van *beide* horizonten (oost en west) begrepen. Horachte is een vorm van de zonnegod Re, en vertegenwoordigt de zon hoog aan de hemel en speciaal bij zijn opkomst. Deze aspecten zijn zo centraal in de eredienst van de zon, dat de zonnegod meestal Re-Horachte wordt genoemd. Alleen in speciale contexten is er aandacht voor één van de andere 75 vormen van de zon, zoals Chepri, Atoem of de zon in het nachtelijke dodenrijk.

Horachte wordt afgebeeld als man met de valkenkop van Horus en daarop een zonnescijf. Zijn lichaam is soms mummievormig, om uit te drukken dat de ochtendzon net als een mummie een nieuw leven begint.

Houten grafstèle voor Re-Horachte, Rijksmuseum van Oudheden, Leiden, inv. EG-ZM242.

Voorhal van de tempel voor
de godin Hathor in Dendera
(gravure uit *Description de
l'Égypte* (1822), A. IV, pl. 30).

Horus

Horus betekent 'de Verre' als een aanduiding van de hemel. Horus wordt vaak gezien als een grote valk die aan de hemel zweeft; zijn ogen zijn de zon en de maan. Als heerser van de kosmos en koningsgod is hij op aarde aanwezig in de farao, zijn incarnatie en de ideale bemiddelaar tussen mensen en goden. Iedere koning kiest zich een 'Horus-naam' als uitdrukking van deze bovennatuurlijke band en legitimering. De Horusverering is daarmee ouder dan de faraonische staat, maar wordt steeds aangepast aan de ontwikkeling van maatschappij en godsdienst. Zo wordt Horus (of Horachte) enerzijds gelijkgesteld aan de zonnegod Re. Anderzijds leidt de opkomst van de Osiriscultus tot een opsplitsing van Horus de Oude (broer van Osiris, tegenpool van Seth) en Horus het Kind (Harpokrates, zoon van Osiris). Tal van andere valkenculten en Horusvormen worden lokaal vereerd.

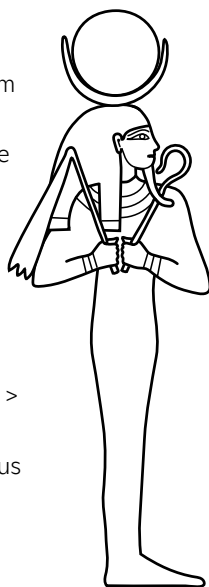
Horus wordt afgebeeld als man met valkenkop, of als valk. Als koningsgod draagt hij vaak de dubbele kroon van Beneden- en Boven-Egypte, als zonnegod een schijf.

Iah

Het woord Iah betekent 'Maan'. Inderdaad is onder deze naam een maangod bekend, maar meestal wordt dit hemellichaam onder andere, meer specifieke namen vereerd, zoals Chonsoe of Thot. Iah wordt als algemene term wel verbonden met de god Osiris, die als god van opstanding uit de dood met alle kringlopen van dood en leven wordt geassocieerd. Daarbij hoort de maan, die iedere maand een hele cyclus doorloopt van volle naar nieuwe maan en andersom. Zo zijn er beeldjes bekend van Osiris-Iah, maar geen tempels voor de god Iah. Sommige farao's vernoemen zich naar de maangod (*Iah-mes* > Ahmose, Amasis) en dat wijst toch op cultische betekenis.

Iah wordt afgebeeld als mummie met koningsscepters (dus net als Osiris), met op het hoofd een maanschijf en -sikkel.

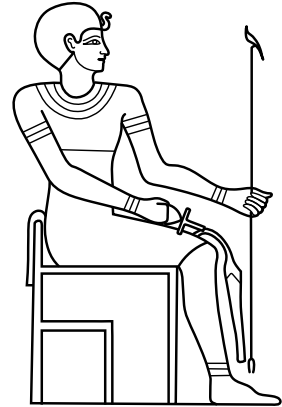

Imhotep

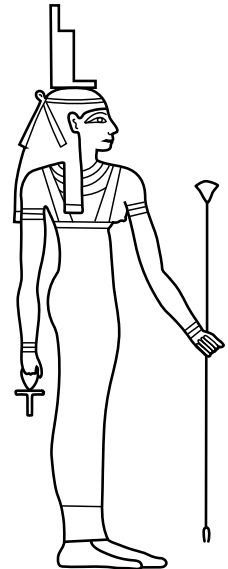
Imhotep is een zeldzaam voorbeeld van een vergoddelijkte mens. Hij heeft aan het hof van farao Djoser (2592-2566 v.Chr.) de positie van zonnepriester, opperbeeldhouwer en architect. Als bouwmeester van Djosers trappenpiramide bij Sakkara verwerft hij zich groot ontzag, ook bij latere generaties die dit bouwwerk komen bezoeken. Rond 1400 v.Chr. wordt hij al gezien als patroon van schrijvers en voorbeeld van wijsheid, en kort daarna wordt hij voor het eerst 'zoon van Ptah' genoemd met een aardse moeder Cherdoeanch. Zo wordt hij halfgod, en rond 600 v.Chr. een echte god met eigen tempel, priesters en eredienst. Eerst is dat alleen in Memphis (bij het Serapeum van Sakkara), vanaf de Griekse tijd overal in Egypte en vooral in Thebe. Imhotep geeft orakels, bemiddelt bij gezondheidsproblemen en wordt uiteindelijk god van de medicijnkunst (verbonden met de Griekse god Asklepios).

Imhotep wordt voorgesteld als zittende man met het geschoren hoofd van een priester, lezend uit een boekrol.

Isis

De oorsprong van de naam Isis is onbekend, ook al wordt deze steevast met een troonzetel geschreven. In religieuze teksten duikt ze pas rond 2400 v.Chr. op, en op afbeeldingen nog veel later. Toch is Isis de grootste godin van het oude Egypte. Als dochter van Noet, zuster en vrouw van Osiris en moeder van diens postuum geboren zoon Horus heeft zij deel aan het mysterie van leven uit de dood, en wordt zij vaak als de drijvende kracht daarachter beschouwd. Zij geldt als een almachtige tovenares, machtiger nog dan de schepper- of zonnegod aan wie zij zijn geheime naam ontfutselt. Isis beschermt mensen en goden tegen de meest diverse problemen en wordt geïdentificeerd met alle andere godinnen (met name Hathor). In de Grieks-Romeinse tijd ontwikkelt zich een mysteriegodsdienst voor ingewijden in de hele mediterrane wereld en de rest van het Romeinse rijk. ▷

Isis wordt afgebeeld als vrouw met een troonzetel op het hoofd, later vaak met een kroon van koeienhorens en zon zoals Hathor. Daarnaast heeft ze allerlei andere verschijningsvormen en heilige dieren (met name valk, wouw, koe, nijlpaard, cobra of schorpioen).

Bronzen votiefbeeld van Isis met Horus, Rijksmuseum van Oudheden, Leiden, inv. F 1931/5.15.

Kadesj

De naam Kadesj betekent 'Heiligheid' in de Semitische talen. Net als Anat en Astarte wordt deze godin van erotiek, vruchtbaarheid en bescherming tegen het kwaad door de Egyptenaren overgenomen wanneer ze haar door de kolonisatie van Syrië en Palestina leren kennen. Anders dan deze beide andere godinnen wordt Kadesj niet verbonden met de strijd. Haar domein is specifiek de vruchtbaarheid, en als zodanig wordt ze afgebeeld aan de zijde van de Egyptische god Min, met de Vooraziatische Resjef als derde lid van de triade.

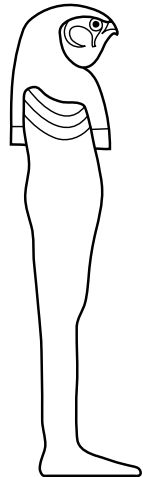
Kadesj wordt vaak naakt voorgesteld, met in de handen bundels slangen of lotusbloemen als symbolen van vruchtbaarheid en wedergeboorte.

Kebehsenoef

Kebehsenoef betekent 'Die zijn broers verkoelt'. Hij is één van de Zonen van Horus (namelijk Horus de Oudere, niet de zoon maar de broer van Osiris). De moeder van de Horuszonen is Isis. Deze vier goden bewaken de steunen waarop de hemel rust en symboliseren de vier windrichtingen (Kebehsenoef is het westen). De Horuszonen beschermen zo de integriteit van de kosmos, maar ook van het lichaam van de dode – dat immers een afspiegeling van het universum is. Ze behoeden met name de ingewanden tegen verval (Kebehsenoef beschermt de darmen). Daarom worden ze geïdentificeerd met de vier lijkvazen of canopen die de gebalsemde ingewanden bevatten. Hun koppen vormen de deksels van deze vier vazen. De Horuszonen worden ook afgebeeld op het deksel of de zijkanten van de lijkst of sarcofaag.

Kebehsenoef wordt afgebeeld als man of mummie met een mensenhoofd of (vanaf ca. 1300 v.Chr.) een valkenkop.

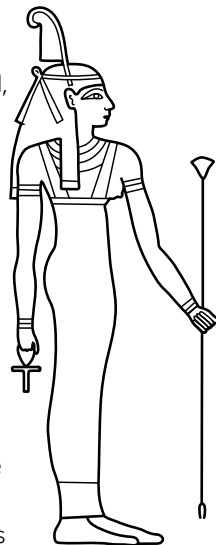

Maät

De godin Maät is de personificatie van de wereldorde, zoals die bij de schepping ontstond. Zij staat voor rechtvaardigheid, waarheid en evenwicht tussen goed en kwaad. Haar naam wordt geschreven met een struisveer of de hiëroglief voor een platte, aan één kant schuin aflopende basis. Zo wordt ook de oerheuvel afgebeeld, waarop de scheppergod Atoem de wereld schiep. Ook de basis van Osiris' troon tijdens het dodentribunaal wordt door deze hiëroglief gevormd. De farao streeft Maät na en biedt op afbeeldingen regelmatig het symbool van Maät aan een godheid aan. Vaak is de naam van de farao voorzien van de toevoeging 'geliefd door Maät'. Als Maät namelijk niet wordt gehandhaafd, dan krijgt de chaos (*isfet*) de overhand, met alle gevolgen van dien voor de schepping.

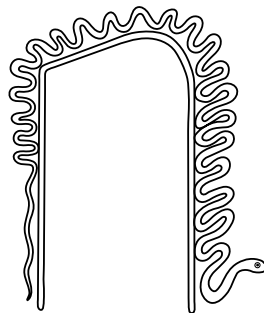
Maät is de dochter van Re. Meestal wordt ze afgebeeld als een vrouw met een struisveer op haar hoofd. Bij het dodentribunaal staat deze veer op de weegschaal waarmee de harten van de doden worden gewogen. Hun hart moet zo licht zijn als een veertje.

Mehen

Mehen betekent letterlijk 'de Opperrolde', weergegeven met de hiëroglief van een opgerichte en gekronkelde slang. Deze slang speelt een belangrijke rol in de bescherming van de zonnegod Re op zijn nachtelijke reis door de Onderwereld. Mehen ligt daarbij beschermend over de schrijn van de zonnegod op de zonneboot. In deze rol is hij vergelijkbaar met Wadjet, die als *uraeus* op het voorhoofd van de zonnegod en de koning zit voor hun bescherming. De Opperrolde zien we ook terug in het Mehen-speelbord, waarop spelers vanaf het einde van de staart met pionnen naar de mond in het centrum moeten spelen.

Mehen heeft vaak de vorm van een opgerolde slang of een gekronkelde slang die beschermend over een schrijn ligt.

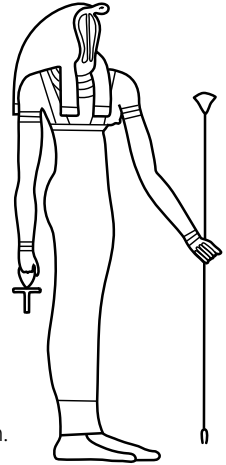

Meretseger

Meretseger betekent 'Zij die van stilte houdt'. Ze wordt ook wel 'Piek van het Westen' genoemd, omdat ze huist in de piramidevormige berg El-Quern op de westoever van het huidige Loexor (het oude Thebe). Dit is natuurlijk de ideale plek om te waken over de Thebaanse begraafplaats en de mensen die daar werk verrichten: de inwoners van het arbeidersdorpje Deir el-Medina. In dit nabijgelegen dorp troffen archeologen talloze stèles aan gewijd aan Meretseger. In het Nieuwe Rijk (1539-1077 v.Chr.) ontstaat het geloof dat de goden de zonden van de mensen kunnen vergeven. Dit blijkt uit de talloze teksten over boete doen en het afsmeaken van genade die op bovengenoemde stèles bewaard zijn gebleven.

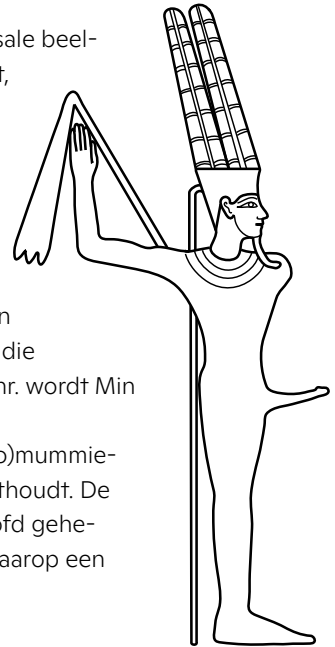
Meretseger is vaak afgebeeld als cobra en soms als schorpioen met een vrouwenhoofd.

Min

Min is één van de oudste goden van Egypte. Kolossale beelden van een bebaarde man die zijn fallus vasthoudt, stammen uit de predynastische periode (vóór 3100 v.Chr.) en stonden waarschijnlijk opgesteld in Koptos. Het symbool van deze vruchtbaarheids-god, tegelijk de hiëroglief waarmee zijn naam wordt geschreven, is uiteenlopend geïnterpreteerd, bijvoorbeeld als bliksemschicht of als fossiel. Min is ook god van de oostelijke woestijn, en daardoor de beschermer van de mijnwerkers die in die woestijn stenen en metalen delven. Vanaf 1500 v.Chr. wordt Min vaak met Amon verbonden.

Min neemt de vorm aan van een man in (pseudo)mummiegedaante, met grote fallus die hij met zijn hand vasthoudt. De andere hand met een gesel heeft hij achter het hoofd geheven. Op zijn hoofd draagt hij een verenkroon met daarop een zonnescijf.

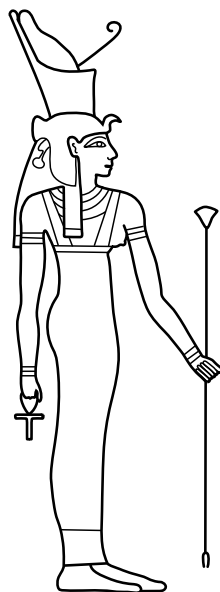

Moet

Moet betekent letterlijk 'Moeder' en dat was ze ook: een moedergodin en meer specifiek de moeder van de farao. Vaak staat bij haar naam 'de Grote', wat haar karakteriseert als een statige, wijze (groot)moeder, een rol die past bij de koningin-moeder die haar zoon adviseert. Vanaf het Nieuwe Rijk (1539-1077 v.Chr.) is Moet de hoofdgemalin van Amon-Re van Karnak en de moeder van Chonsoe. In dat opzicht verdringt ze de oergodin Amoenet, maar is ze ook Amon-Re's moeder ('Meesteres van de hemel') en dochter ('Oog van Re'). Haar naam wordt geschreven met de gier-hierogliëf.

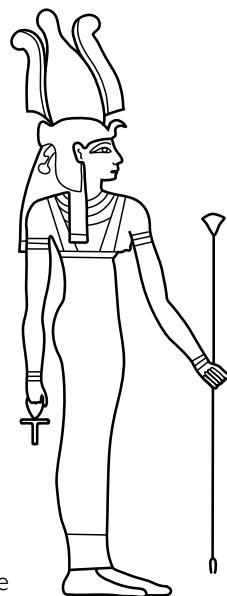
Moet wordt vaak als staande of zittende vrouw afgebeeld en is gekleed in een lang verengewaad. Op haar hoofd draagt ze een gierenkap bekroond met de dubbelkroon. Ook neemt ze de vorm aan van een mens met de kop van een leeuwin, gier of kat. In haar tempelcomplex te Karnak plaatste farao Amenhotep III een grote reeks zwarte beelden van de godin Sachmet, de noordelijke variant van Moet.

Nechbet

'Nechbet' betekent 'Zij van (de stad) Necheb', het huidige El-Kab bij de predynastische hoofdstad Hiërakonpolis. In de Piramideteksten is ze de moeder van de koning, maar ook wordt ze 'de Witte Kroon' genoemd. De witte kroon staat symbool voor Boven-Egypte (de Nijlvallei en later ook Nubië) en zo is Nechetbet de tegenhanger van de cobra-godin Wadjet van Beneden-Egypte (de Delta). Samen zijn zij de 'Twee Meesteressen' en staan ze symbool voor een verenigd Egypte.

Nechbet is terug te vinden op het voorhoofd van de koning (denk aan de gier op het dodenmasker van Toetanchamon), maar ook als gier met één uitgestrekte vleugel boven koninklijke en rituele scènes. Ze wordt ook afgebeeld als een vrouw met een gierenkop, of een vrouw met de witte kroon of gierenkap. Tenslotte neemt ze soms de vorm van een cobra aan, als verwijzing naar haar relatie met de zonnegod Re van wie ze als het rechteroog wordt gezien.

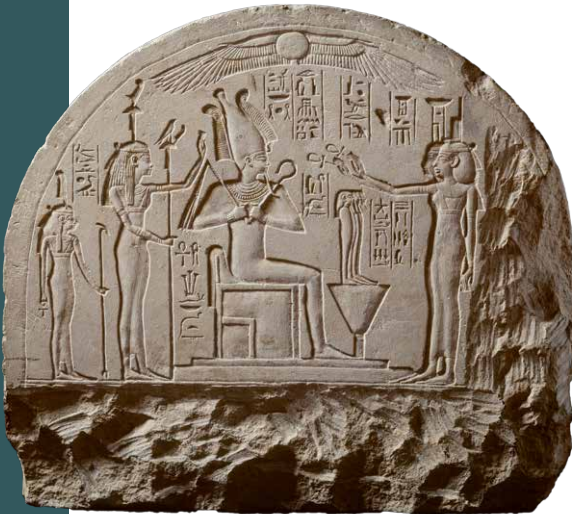
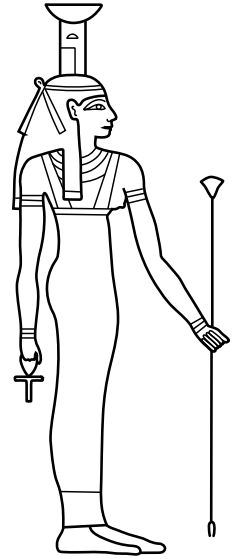

Nephthys

Nephthys is samen met Osiris, Isis en Seth een kind van Geb en Noet. Ze is de vrouw van Seth en haar naam (Egyptisch *Nebet-hoet*) betekent 'Meesteres van het huis'. In de Osirimythe kiest ze partij tegen haar man. Ze helpt na zijn moord op Osiris de over heel Egypte verspreide lichaamsdelen te verzamelen en samen te voegen. De wederopstanding van Osiris (en van elke dode persoon) ligt dus ook in haar handen. Als klaagvrouw is ze vaak te vinden aan het hoofdeinde van het mummiebed. Als grafgodin is zij de beschermster van de lijkvaas waarin de longen worden bewaard. Door een buitenechtelijke relatie met Osiris is Nephthys ook de moeder van Anoebis.

Nephthys wordt afgebeeld als staande vrouw met de hiërogliefen voor haar naam (mand en huis) op haar hoofd. Afgebeeld op mummiekisten is ze voorzien van een paar vleugels die de mummie (of een ander belangrijk wederopstandingsymbool) beschermend omvatten. Ook kan ze als roofvogel beschermend boven het mummiebed cirkelen.

Stèlefragment met afbeelding van Isis en Nephthys die Osiris een levensteken (anch) aanreiken, over de hoofden van de vier Horuszonen op hun lotusbloem. Achter Osiris staan de godin van het westen (de begraafplaats) en de godin Maät, Rijksmuseum van Oudheden, Leiden, inv. AP 37.

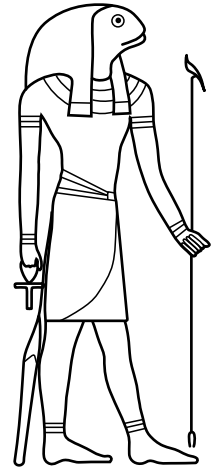
Bronzen votiefbeeld van Nephthys, Rijksmuseum van Oudheden, Leiden, inv. L.VI.69.

Noen

Noen betekent het 'Oerwater' en deze god is daarvan de personificatie. Zijn naam wordt over het algemeen geschreven met meerdere *noe*-potjes en watergolfjes. Het oerwater is een onmetelijke watermassa waaruit de oerheuvel (en daarop de scheppergod Atoem) oprijst. Na de schepping bevindt Noen zich onder en om de wereld. Bij het einde van de wereld zal de schepping weer terugzinken in Noen en leeft de scheppergod als slang verder in het oerwater. Noen is dus niet zozeer een figuur, maar eerder een plaats. Wellicht zijn er om die reden geen tempels of priesters van Noen. Wel zijn de heilige meren in tempelcomplexen een symbolische Noen. Hier reinigen de priesters zich voordat ze hun dienst in de tempel aanvangen. Ook de Nijl(overstroming) en andere wateroppervlakten op aarde gelden als Noen. De onderwereldrivier waarover de nachtbark van de zon vaart, is eveneens Noen. Zelfs de golvende muren gebouwd om tempelcomplexen (*temenos*) zijn een verwijzing naar Noen.

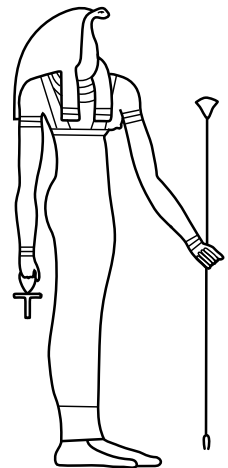
Noen kan worden afgebeeld als staande man, soms half verrijzend uit het oerwater, terwijl hij 's ochtends de zonnepark omhoog tilt. Soms is hij een kikker of een man met een kikkerkop. In de Hermopolitaanse scheppingsmythe is Noenet zijn vrouw.

Noenet

Noenet is de vrouwelijke tegenhanger van Noen en daarom ook te associëren met het oerwater. Haar naam wordt op vrijwel dezelfde manier geschreven met *noe*-potjes en watergolfjes. Noenet is samen met Noen één van de vier paren van oerkrachten waarmee de scheppergod Atoem zich volgens de Hermopolitaanse scheppingsmythe moest zien te verenigen: de Ogdoade (Grieks: het achtstal). De andere paren zijn Heh en Hehet (onmetelijkheid), Kek en Keket (duisternis) en Amon en Amoenet (onzichtbaarheid). Als oerwezens worden deze goden afgebeeld met de koppen van dieren die zich in dat waterrijke milieu manifesteren: de kikker en de slang.

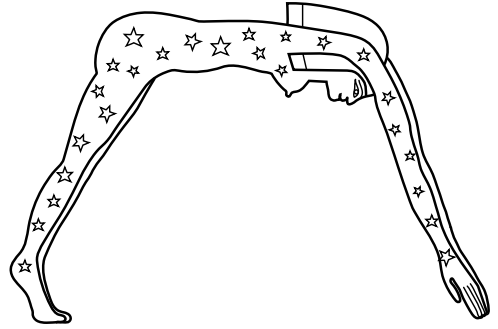
Noenet wordt afgebeeld als een staande vrouw met een slangenkop en jakhalskoppen als voeten.

Noet

De hemelgodin Noet is de dochter van Sjoe en Tefnoet en de vrouw van haar broer Geb. Soms draagt ze de bijnaam 'de Mysterieuze', omdat niet helemaal duidelijk is hoe ze haar grootvader, de zonnegod, langs de hemel (haar lichaam) leidt. Het lichaam van Noet, vaak naakt en soms zwart afgebeeld, is bezaaid met sterren. Noet

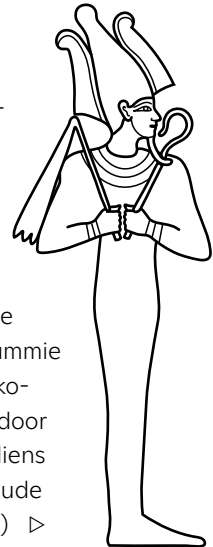

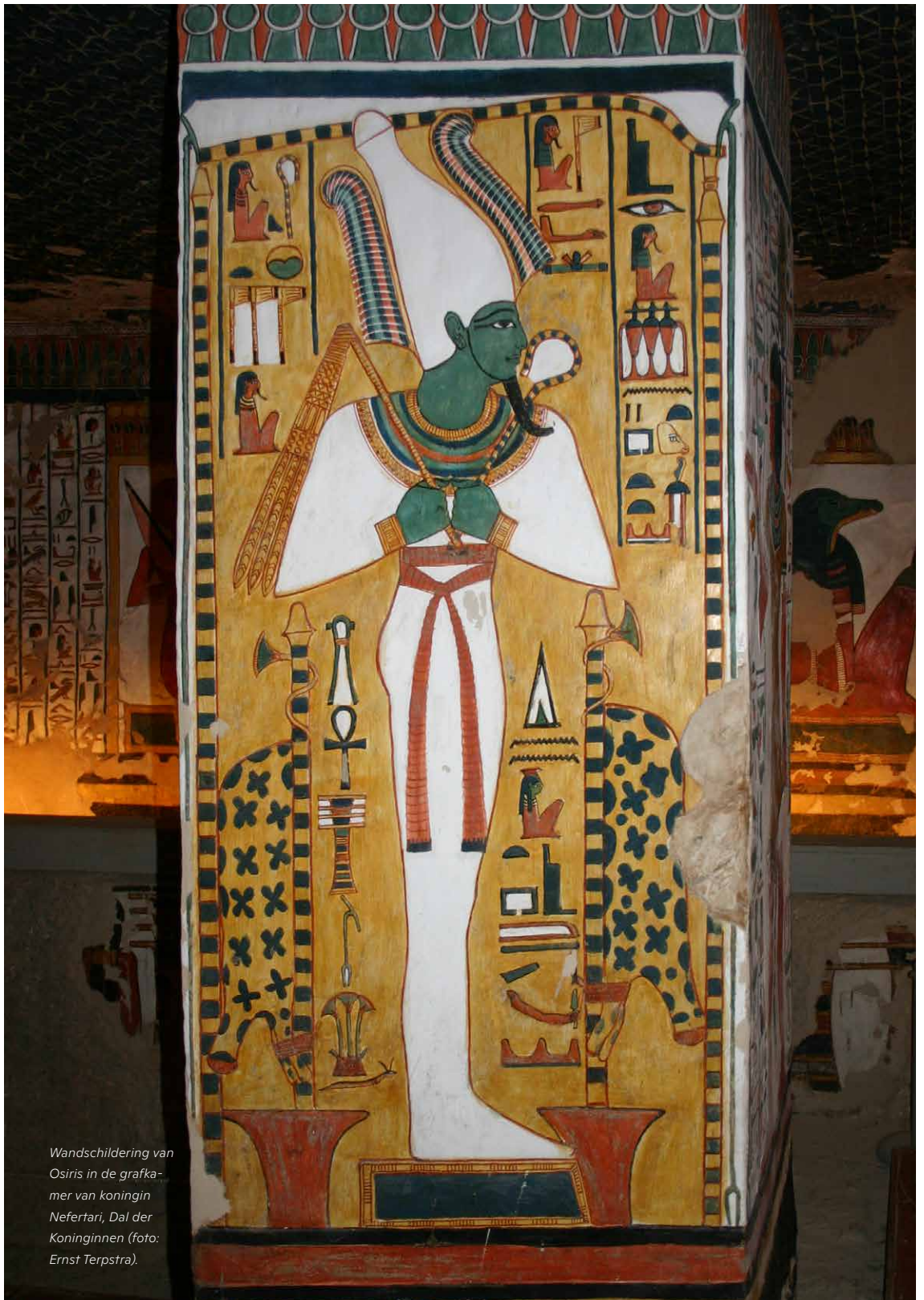
scheidt de schepping van de zonnegod van de (chaotische) wereld daarbuiten (Noen). Regendruppels zijn haar tranen en onweer haar gelach. Elke avond 'slikt' ze de zonnegod in, waarna ze hem 's ochtends opnieuw baart. Door dit wedergeboorte-aspect is ze vanzelfsprekend een belangrijke godin voor de doden. Volgens de Piramideteksten omhelst ze de dode koning en leeft deze verder in de sterren in haar lichaam. Hetzelfde is vaak te zien aan de binnenzijde van mummiekist- en sarcofaagdeksels.

Noet wordt afgebeeld als staande vrouw met de *noe*-en/of hemel-hiëroglief op haar hoofd. Bekend is de voorstelling waarin ze (soms in koevorm) gebogen staat over Geb en wordt ondersteund door Sjoe.

Osiris

Osiris is de god van de dood, wederopstanding en vruchtbaarheid. Samen met zijn vrouw Isis, Seth en Nephthys is hij een kind van Geb en Noet. Osiris heerste als opvolger van de zonnegod over de aarde, maar werd gedood door zijn jaloerse broer Seth. Op magische wijze wist Isis het verval van Osiris' lichaam te stoppen, zodat ze samen nog een zoon konden krijgen: Horus. De god Anoebis balsemde Osiris' lichaam om het voor eeuwig te behouden en de mummie werd vervolgens in Abydos begraven. Osiris werd daarna koning van de Onderwereld (*Doeat*). Elke overledene hoopt door mummificatie 'Osiris' te worden en zo eeuwig te leven in diens rijk. Osiris is verbonden met vele andere goden, zoals de oude jakhalsgod Chenti-Imentioe ('Eerste onder de Westelijken') ▷

Wandschildering van Osiris in de grafkamer van koningin Nefertari, Dal der Koninginnen (foto: Ernst Terpstra).

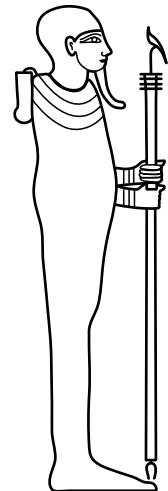
van de begraafplaats van Abydos, de Memphitische dodengod Sokaris, en in de Grieks-Romeinse periode met Serapis.

Osiris wordt afgebeeld als een mummie die twee konings-scepters vasthoudt. Op zijn hoofd draagt hij de *atef*-kroon met twee struisvogelveren en ramshoorns. Zijn zwarte lichaamskleur verwijst naar de kleur van het Nijlslib dat jaarlijks op de akkers wordt afgezet. Zijn groene huidskleur verwijst naar de vruchtbare (landbouw)gewassen. 'Osiris' betekent misschien 'de Machtige' en wordt geschreven met de hiëroglief van een troon en een oog.

Ptah

Ptah is één van de oudste lokale goden en stadsgod van de hoofdstad Memphis. Hierdoor is hij ook een nationale godheid. De naam van de grote Ptahtempel te Memphis, Hoet-ka-Ptah ('huis van de *ka* van Ptah'), zou via de Griekse verbastering *Aiguptos* de naam voor heel Egypte worden. De Egyptenaren eren hem door opname van zijn naam in hun eigen persoonsnamen, zoals Merenptah ('Geliefd door Ptah') en Ptahhotep ('Ptah is tevreden'). De naam Ptah zelf hangt samen met het woord voor 'scheppen' of 'vormgeven'. Ptah ontstond uit Noen en is een scheppergod. Alles in de wereld is door hem bedacht en tot leven gewekt toen hij de naam ervan uitsprak. Hij is beschermheer van ambachtslieden en kunstenaars. 'Mooi van gezicht' is één van zijn bijnamen. Dit lijkt te duiden op zijn goedaardige karakter. Ptah is echtgenoot van de leeuwinnegodin Sachmet. Samen hebben ze een zoon: Nefertem. Ook de Apisstier zou een zoon van Ptah zijn, net als de architect van de trappenpiramide van Djoser: Imhotep.

Ptah wordt afgebeeld als een (pseudo)mummievormige man met een hoofdkapje en de scepters van leven, macht en stabiliteit in zijn handen.

Re

Volgens de Egyptenaren kent de zon in de loop van een etmaal wel 75 verschillende vormen. De naam Re ('Zon') wordt eenvoudigweg geschreven met het teken van de zonnescijf. Als Re-Atoem is hij de scheppergod die zich volgens de Heliopolitaanse scheppingsmythe terugtrekt van de aarde om dagelijks in zijn zonnebark langs de hemel te varen. In de avond sterft hij in het westen en gedurende de nacht komt hij in de onderwereld tot nieuw leven. In de ochtend komt hij op in het oosten, verwelkomd door bavianengekrijs. De zon brengt leven, licht en routine (evenwicht) en heeft daarom een prominente plek in het dagelijks leven van de Egyptenaren. Belangrijke tempels zijn te vinden in Heliopolis, Karnak, Dendera en ver in Nubië te Napata. Re is verbonden met talloze andere goden zoals Amon-Re van Karnak, Re-Horachte ('Horus van de Horizon'), Sobek-Re en Chnoem-Re. Tijdens de Amarna-periode wordt de zonnegod in de vorm van een zonnescijf vereerd als Aton.

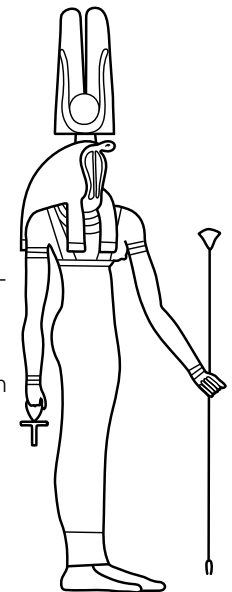
Als nachtzon is Re afgebeeld als een mens met ramskop (loef = 'Lijk' genoemd), als opkomende zon als een scarabee (Chepri). De dagzon is een man met de kop van een valk waarop de zonnescijf en *uraeus* staan, maar Re kan ook als een zonnescijf of een kater worden afgebeeld.

Renenoetef

De moedergodin Renenoetef, letterlijk 'de Slang die voedt', is een belangrijke voedstergodin. Ze voedt en beschermt de farao na diens dood en hemelvaart. Volgens de Egyptenaren beschermen slangen (landbouw)gewassen tegen ongedierte. In die rol wordt Renenoetef vereerd in de Fayoem-oase, tijdens het Middenrijk (1980-1760 v.Chr.) al een belangrijk landbouwgebied. Ze vormt daar een paar met de lokale krokodilgod, Sobek. In de Ptolemaeïsche periode (332-30 v.Chr.) wordt ze in dezelfde regio vereerd onder de naam Thermouthis en als moeder van Horus al snel gelijkgesteld aan Isis. Als voedster en beschermster onderhoudt Renenoetef een sterke band met Osiris.

Renenoetef wordt afgebeeld als een opgerichte cobra met koeienhorens, een zonnescijf en verenpluimen op haar kop. Ook komt ze voor als vrouw met de kop van een cobra, soms terwijl ze een kind zoogt.

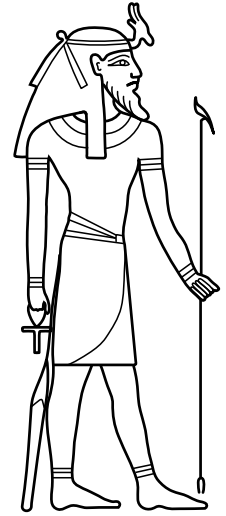

Resjef

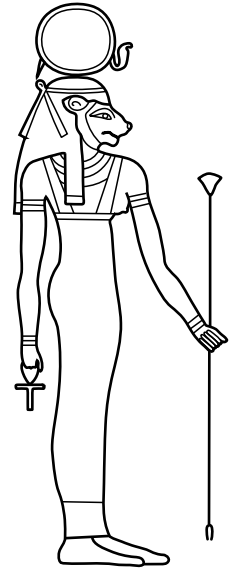
Resjef of Resjep is een god van oorlog, pest en magie van West-Aziatische oorsprong. Daarom wordt hij vaak vereenzelvigd met de Egyptische goden Montoe en Seth. Resjef speelt in het Nieuwrijks pantheon een belangrijke rol, samen met andere Syrisch-Palestijnse goden als Kadesj en Astarte. Het is daarom niet verwonderlijk dat deze goden populair waren onder Aziatische migranten. Mogelijk werden ze in Egypte geïntroduceerd door de Hyksos, een Palestijns volk dat tussen ca. 1650 en 1550 v.Chr. de Nijldelta bezette. Ook in Noord-Afrika, Cyprus en Mesopotamië werd Resjef vereerd. In Egypte wordt hij vaak samen met Min en Kadesj afgebeeld. Het belang van Aziatische goden toont de invloed van het buitenland op de Egyptische religie en cultuur.

Resjef wordt afgebeeld als man met een volle Syrische baard, een schort met kwastjes en een kegelvormige kroon met een gazellenkop of met gazellenhoorns. Hij draagt daarbij uiteenlopende wapens als knotsen, bijlen en zwaarden.

Sachmet

Sachmet betekent letterlijk 'de Machtige Vrouw'. Deze leeuwinnengodin personifieert zowel een beschermende als een destructieve kracht. Als dochter van de zonnegod Re kreeg zij de opdracht de in opstand gekomen mensheid te vernietigen. Alleen doordat Re spijt kreeg van zijn beslissing en het doden stopte, kon de mensheid worden gered. Sachmet is ook verbonden met de godin Wadjet en zo de tegenhanger van de Thebaanse Moet, wat ook is af te leiden uit de talloze Sachmetbeelden in de tempel van Moet te Karnak. In kalme toestand is Sachmet de lieflijke Hathor of de kattengodin Bastet. Naast het verspreiden van oorlog, ziekten, dood en verderf kan Sachmet deze kwaden ook voorkomen of opheffen. Ze is een belangrijke godin in de geneeskunst. Priesters van Sachmet waren thuis in magie en kennis van het menselijk lichaam. Vanaf het Nieuwe Rijk (1539-1077 v.Chr.) is Sachmet de vrouw van Ptah en de moeder van Nefertem. ▷

Sachmet wordt afgebeeld als vrouw met een leeuwinnenkop. Vaak draagt ze een levensteken (*anch*) of papyruscepter. Op het hoofd draagt ze een zonneschijf met *uraeus*. Soms gaat ze gekleed in een rood gewaad, een verwijzing naar haar destructieve karakter.

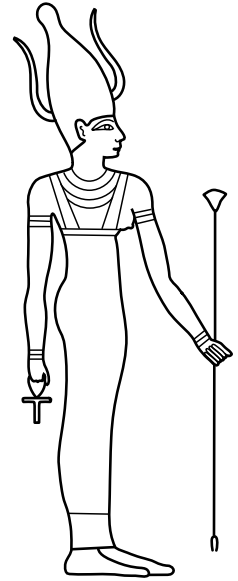
*Votiefbeeld van Sachmet,
Rijksmuseum van Oudheden,
Leiden, inv. F 1955/4.2.*

Satis

De godin Satis of Satet duikt al op in de Ouderijks Piramideteksten (vanaf ca. 2350 v.Chr.), waarin ze met de jaarlijkse Nijloverstroming verbonden is. De herkomst van de naam is onbekend. Volgens de Middenrijks Sarcogaagteksten is Satis de beschermster van de zuidelijke grens van Egypte. Op het eiland Elephantine wordt een belangrijk heiligdom aan haar gewijd. De oriëntatie van dit gebouw is afgestemd op de ster Sothis/Sirius (de godin Sopdet), die van oudsher de Nijloverstroming aankondigt en Satis zo met dit fenomeen verbindt. Satis is de vrouw van Chnoem en daardoor de moeder van Anoekis. Ze worden als triade niet alleen in Elephantine aanbeden, maar ook in de Fayoem-oase.

Satis wordt afgebeeld als vrouw in een lange jurk. Ze draagt de witte kroon met antilopenhoorns en pluimen en in haar handen de scepters voor leven en macht. Haar naam wordt geschreven met de hiëroglief van de schouderknoop en later met een door een pijl doorboorde dierenhuid (ook het symbool van haar dochter Anoekis).

Serapis

Serapis is een door de eerste Griekse farao's geïntroduceerde oppergod met Egyptische en Griekse kenmerken. Ptolemaeus I (304-284 v.Chr.) hoopt dat de verering van Serapis de Egyptenaren en de Grieken in zijn rijk zal verenigen. De naam komt van de oudere godheid Osirapis: de tot Osiris geworden Apisstier. Daarnaast heeft Serapis ook kenmerken van Helios, Zeus, Hades, Dionysos en Asklepios in zich: hij is god van het hiernamaals, de vruchtbaarheid van landbouwgebieden, de zon, de onderwereld en de geneeskunde. Serapis geldt als de man van Isis en zijn cultus is net als die van Isis wijdverspreid in het Romeinse Rijk. Alleen in Egypte, waar wel talloze heiligdommen aan hem zijn gewijd, aardt de god nooit helemaal goed. Het belangrijkste heiligdom is het Serapeum in Alexandrië, de hoofdstad van de Ptolemaïsche koningen. Ook de traditionele begraafplaats van de Apisstieren bij Sakkara krijgt in die tijd de naam Serapeum. ▷

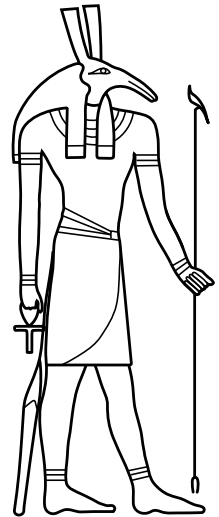
Serapis is afgebeeld als man in Griekse kleding met volle krullende haardos en baard. Op zijn hoofd draagt hij een korenmaat (*modius*) of fruitmand (*kalathos*) en soms de ramshorens of zelfs de *atef*-kroon van Osiris, waarmee zijn funeraire functie wordt benadrukt. Soms zijn Isis en hij samen als slangen met menselijk hoofd afgebeeld.

Seth

Seth is de god van brute kracht, chaos en onvruchtbaarheid. Hij wordt geassocieerd met de woestijn en met buitenlandse gebieden, met name in Azië. Seth is ook de personificatie van Boven-Egypte (het Nijldal), terwijl Horus staat voor Beneden-Egypte (de Nijldelta). Zij worden samen afgebeeld in scènes van de symbolische vereniging van Boven- en Beneden-Egypte. Seths krachten worden soms ten goede aangewend. Zo heet tijdens het Nieuwe Rijk (1539-1077 v.Chr.) een afdeling van het leger naar deze sterke god. Ook de zonnegod Re neemt hem mee in zijn zonnebark ter bescherming tegen de kwade slang Apophis, tijdens de nachtelijke reis door de onderwereld. Toch wordt Seth vanaf ca. 700 v.Chr. nog bijna uitsluitend als kwade macht gezien onder invloed van de Osirismythe.

Seth is een zoon van Geb en Noet, maar doodt zijn broer Osiris in een conflict om de koningsmacht. Als Osiris door Isis tot nieuw leven wordt gewekt en bij haar het kind Horus verwekt, probeert Seth tevergeefs ook de zuigeling te doden. Later vechten de volwassen Horus en Seth het conflict uit. Seth rukt daarbij Horus' maanoog uit, dat gelukkig door de goden kan worden hersteld, en Seth verliest in het gevecht zijn testikels (symbool van onvruchtbaarheid). Hij is getrouwd met Nephthys, die echter Osiris en Isis steunt.

Seth wordt afgebeeld als een fabeldier met gekromde snuit, flaporen en een gevorkte staart. Vaak heeft hij de gedaante van een man met de kop van hetzelfde dier. Ook neemt hij de vorm aan van een nijlpaard, oryx (soort antilope), ezels, krokodil of panter.

Sjoe

Sjoe en zijn zuster Tefnoet ontstaan uit het zaad of speeksel van de scheppergod Atoem. Zij verwekken op hun beurt Geb en Noet als volgende generatie. Geb en Noet kregen ruzie toen Noet haar eigen kinderen, de sterren, inslikte. Sjoe kwam tussenbeide en scheidde Geb en Noet (aarde en hemel). De naam Sjoe ('Hij die oprijst') verwijst naar dit moment. Sjoe is in tegenstelling tot Atoem ('de Niet-bestaande') de god die het leven begint en laat voortbestaan door de hemelgodin Noet (en daarmee de zonnegod die langs Noets lichaam reist) te ondersteunen. Vanaf het Middenrijk (1980-1760 v.Chr.) wordt de naam Sjoe soms geschreven met de hiëroglief van een zon met zonnestrallen. Zo is Sjoe ook het 'licht', dat pas kon toetreden nadat de hemel van de aarde was afgetild. Hij is, volgens de woorden van Atoem, 'degene die mijn hart doet leven'. Het is ook Sjoe die in de mythe van het zonneoog samen met Thot het zonneoog terugbrengt naar Re. Dit oog is zijn vrouw Tefnoet, ofwel de boze leeuw Sachmet.

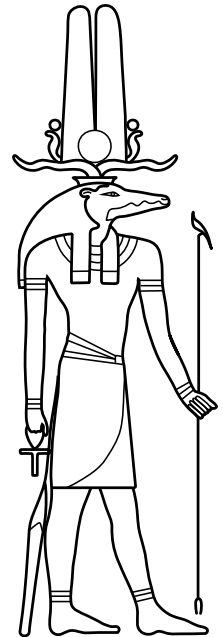
Sjoe wordt afgebeeld als man met struisveer op het hoofd, of als een leeuw. Samen met Tefnoet (ook als leeuw) vormt hij de horizonen van gisteren en morgen.

Sobek

'Sobek' betekent eenvoudig 'Krokodil'. Hij is god van water, de Nijloverstroming, moerassige gebieden, vruchtbaarheid en later een belangrijke scheppergod. Sobek wordt bijzonder aanbeden in de Fayoem-oase tijdens het Middenrijk (1980-1760 v. Chr.) en in de Griekse tijd (332-30 v.Chr.). Dit hangt samen met de sterke agrarische ontwikkeling van dit gebied in die perioden. Volgens de Piramideteksten is Sobek een zoon van de oorlogsgodin Neith, maar zonder officiële vrouw en nageslacht staat hij een beetje in een hoekje van het Egyptisch pantheon. Desalniettemin is Sobek verbonden met prominente goden als Amon, Re, Horus en Osiris. Sobeks sterke band met Osiris komt voort uit het feit dat hij Osiris' lichaam uit de Nijl redde. Waarschijnlijk zien de Egyptenaren het dodelijk ten prooi vallen aan een krokodil, net als verdrinken in de Nijl, als een 'gelukkige' dood en een korte route naar het rijk van Osiris.

Sobek wordt vaak afgebeeld als een krokodil, of als een man met een krokodillenkop. Hij draagt een kroon met veren, ramshorens en zonnescijf.

Sokaris

De naam Sokar(is) is volgens de Piramideteksten te herleiden tot de hulpkreet van Osiris aan Isis 'Kom naar me toe' (*sy-k-ri*). Sokaris is een god van wederopstanding en hiernamaals, met twee belangrijke heiligdommen in de buurt van de Memphitische begraafplaatsen. Hij is beschermheer van ambachtlieden, in het bijzonder de metaalbewerkers. Zijn belang groeit door zijn 'fusie' met Ptah in het Oude Rijk, en vanaf het Middenrijk met Osiris tot Ptah-Sokaris-Osiris. De god wordt jaarlijks geëerd met het Sokarisfestival. Tijdens deze festiviteiten brengt men niet alleen offers aan de doden en verricht men rituele landbouwhandelingen. Ook wordt de indrukwekkende Sokarisbark (*henu*-bark) rondgedragen. Deze is versierd met een achterwaarts kijkende antilopenkop, een vooruitkijkende kop van een stier, vissen, valken, verschillende steunen op de boeg, en stuurriemen op de achtersteven. In het midden zit een valk op een schrijn.

Sokaris wordt afgebeeld als man, vaak met valkenkop, witte kroon, kromstaf en gesel, of als valkenmummie bekroond met zonnescijf, horens en cobra's. Soms is hij ook weergegeven als grafheuvel met daarop een valkenkop, of als fallische figuur.

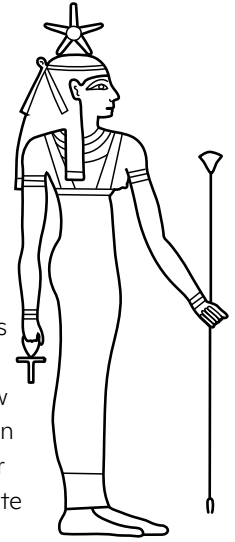
Terracotta rituele figuur van Sokaris, Rijksmuseum van Oudheden, Leiden, inv. F 1996/1.2.

Sopdet

Sopdet (Grieks Sothis) betekent 'de Scherpe' of 'de Glanzende'. Ze personifieert de ster Sirius, de helderste ster van de hemel, die midden juli met haar opkomst in de ochtend de jaarlijkse Nijloverstroming aankondigt. Haar echtgenoot is Sah, die te identificeren is met het sterrenbeeld Orion. Samen worden ze gelijkgesteld aan Isis en Osiris en hebben ze een zoon vergelijkbaar met Horus: de valkgod Sopdoe. In het Oude Rijk (2543-2110 v. Chr.) is Sopdet de gids van de overleden koning. Later wordt ze een moedergodin, wat haar identificatie met Isis vergemakkelijkt. Ook is ze nauw verbonden met Satis/Satet en wordt ze daardoor aanbeden in Elephantine. Volgens de Piramideteksten is Sopdet de helper van alle doden door ze de handen te wassen en daarna mee te nemen naar de hemel. Ze begroet en voedt hen.

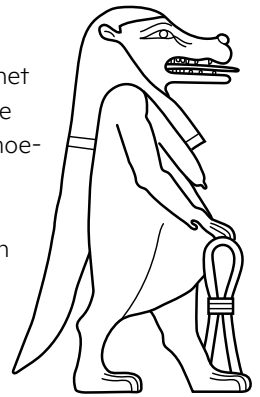
Sopdet wordt afgebeeld als vrouw met een ster op het hoofd. In de Grieks-Romeinse tijd wordt ze voorgesteld als een hond (Sirius behoort tot het sterrenbeeld Grote Hond, de jachthond van de jager Orion) of een vrouw op een hond gezeten. Nog steeds hebben we het over de hete julimaand, wanneer de 'hondsster' aan de hemel staat, als 'de hondsdagen'.

Taweret

De naam Taweret betekent 'de Grote Vrouw'. Ze is al sinds het Oude Rijk (2543-2110 v. Chr.) een belangrijke beschermende macht en moedergodin, speciaal van zwangere vrouwen, moeders en kinderen. Ze is vaak verbonden met Isis en Hathor. Net als Bes is Taweret als huisgodin zeer populair. Haar beeltenis is te vinden op stoelen, bedden, hoofdsteunen en kleine melkflesjes. Als vrouwelijk nijlpaard is ze de partner van Seth, maar keert zich van hem af op het moment dat het godentribunaal Horus als wettige erfgenaam van Osiris benoemt. Als 'Meesteresse van de horizon' is ze in de Late Tijd een belangrijke kosmische godin met een sterrenbeeld in de noordelijke hemel.

Taweret verschijnt vaak als zwanger nijlpaard met menselijke hangborsten en soms een krokodillenstaart over de rug. Ze draagt de symbolen voor bescherming en leven. Ook wordt ze vaak afgebeeld met de koeienhorens en zonnescijf van Hathor.

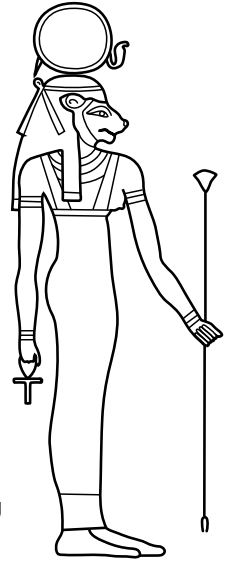

Tefnoet

De herkomst van haar naam is niet helemaal duidelijk, maar kan afkomstig zijn van het woord voor 'spugen'. Letterlijk betekent het 'de Uitgespuugde', wat verwijst naar de wijze waarop Atoem haar schiep. Tefnoet is de kosmische godin van de warmte, leegte en vochtigheid, en is de zus en vrouw van Sjoë. Samen worden ze als leeuwen afgebeeld en staan ze symbool voor de twee ogen van de zonnegod. Als leeuwinnengodin speelt Tefnoet de hoofdrol in de mythe van het zonneoog, dat er in haar eentje vandoor gaat. Sjoë en Thot overtuigen het woedende oog met muziek, dans, wijn en geofferde woestijdieren naar Egypte (en de zonnegod) terug te keren. Net als Sachmet wordt Tefnoet 'Meesteres van de vlam' genoemd, omdat ze vuur spuugt naar de vijanden van de zonnegod. Verering van Tefnoet vindt vooral plaats in Heliopolis en Leontopolis in de Delta.

Tefnoet wordt afgebeeld als vrouw met een leeuwinnenkop bekroond met zonneshijf en *uraeus*, als leeuwin, of als cobra met leeuwinnenkop.

Thot

Oorspronkelijk is Thot een maangod, de plaatsvervanger van de zon gedurende de nacht. Al snel wordt hij de god van de schrijfkunst, wijsheid en magie. Hij vond het hiërogliefenschrift uit en was in goddelijke disputen de bemiddelaar. Thot is beschermheer van de schrijvers, die elke ochtend een druppel water offeren uit het potje van hun schrijfset. Als goddelijke schrijver assisteert hij het dodentribunaal van Osiris en noteert hij de uitkomst van het wegen van het hart van de dode. De Grieken identificeren Thot met Hermes, de boodschapper van de goden en leidsman van de doden in het hiernamaals. Zij vereren hem als een bron van wijsheid en profeet (Hermes Trismegistus). Thots belangrijkste cultuscentrum ligt in Hermopolis (El-Asjmoenein). Nehemettawy is daar zijn vrouw, maar vaker zien we de godin van de wijsheid Sesjat als zijn vrouw of als zijn dochter.

Thot is afgebeeld als man met ibiskop, of als ibis of baviaan. Soms is zijn kop bekroond met een maansikkel en -schijs als een verwijzing naar de verschillende maanfasen.

Toetoe

De god Toetoe wordt vooral vereerd in de Grieks-Romeinse tijd, maar komt al voor in de Late Tijd (722-332 v.Chr.). Zijn naam betekent letterlijk 'Hij die vijanden op een afstand houdt'. Hij is een amalgaam van verschillende godheden en eigenschappen die allemaal tot doel hebben magische bescherming te bieden tegen vijandelijke goden en demonen. Vooral in de alledaagse religie is hij populair en wordt hij veelvuldig afgebeeld op stèles en munten. Toetoe is de zoon van Neith en aanvoerder van de demonen van Sachmet en Bastet.

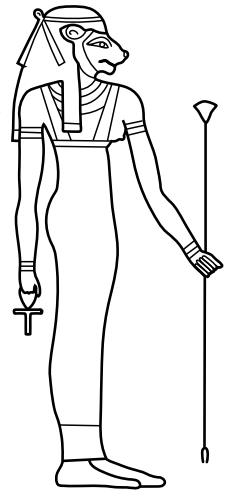
Toetoe wordt afgebeeld als mens met leeuwenkop tegen het achterhoofd, of als leeuw met mensenhoofd (sfinx) met diverse dierlijke elementen die uit zijn lichaam steken, zoals: vleugels, een slang als staart, een krokodillen- of leeuwenkop uit zijn buik, en een rams- of leeuwenkop uit zijn nek. Vaak draagt hij messen in de handen of klauwen, en soms slangen of schorpioenen.

Wadjet

Wadjet is de personificatie en beschermster van Beneden-Egypte. Haar naam betekent letterlijk 'de Groene' wat mogelijk een verwijzing is naar de kleur van de cobra of van het vruchtbare landbouwgebied van de Nijldelta. Wadjet vormt samen met de Boven-Egyptische Nechbet de 'Twee Meesteressen' of 'Twee Godinnen' en ze beschermen de koning, in cobra- en giervorm prijkend op zijn voorhoofd. Wadjet staat ook bekend als de 'Meesteres van angst' doordat ze vuur spuugt naar de vijanden van de farao. Ze wordt vereenzelvigd met Isis die de jonge Horus zoekt, terwijl ze voor Seth in de Delta schuilen. Ze wordt ook geassocieerd met verschillende leeuwinnengodinnen in de mythe van het zonneoog, zoals Sachmet en Tefnoet, die net als Wadjet ook de vorm van een cobra kunnen aannemen. In die vorm is ze het linkeroog van de zonnegod.

Wadjet wordt afgebeeld als vrouw met een slangen- of leeuwinnenkop, maar vaker als een opgerichte cobra.

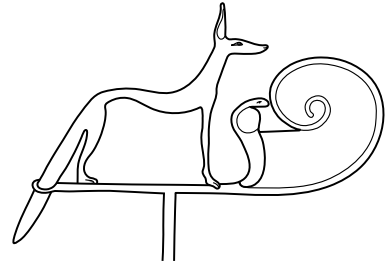

Wepwawet

Wepwawet geldt als een van de oudste jakhalsgoden in Egypte. Wepwawet betekent letterlijk 'Opener van de wegen'. Hij is een oorlogs- en dodengod. Hoewel van oorsprong een Boven-Egyptische godheid (van Abydos en Assioet), is hij volgens latere overlevering geboren in het heiligdom van de Beneden-Egyptische Wadjet. In een andere versie is hij de zoon van Osiris en Isis en een belangrijke beschermer tegen bijvoorbeeld krokodillen. Omdat jakhalzen enerzijds gewelddadig en anderzijds afwachtend en kalm zijn, geldt Wepwawet als iemand die (met geweld) het pad baant voor de goden en de farao, maar ook als een god die de doden geduldig beschermt. De kleine dissel of het bijltje waarmee priesters het mondopeningsritueel van de mummie uitvoeren, heet 'de dissel van Wepwawet': symbolisch opent hij de weg voor de dode. Wepwawet wordt door zijn uiterlijk vaak verward met Anoebis.

Wepwawet wordt afgebeeld als liggende of staande jakhals, vaak op een standaard en vergezeld van een *uraeus*. Soms is hij ook voorgesteld als mens met jakhalskop. Wepwawet draagt soms een knots en boog.

Goden van Egypte

van A tot Seth

In het boekje *'Goden van Egypte – van A tot Seth'* vind je in een oogwenk informatie over tientallen Egyptische goden of godinnen. Het behandelt de goden in de tentoonstelling *'Goden van Egypte'*, maar biedt ook handvaten bij een bezoek aan elke andere tentoonstelling over het oude Egypte:

Zoek een god of godin (alfabetisch) en zie de naam geschreven in hiërogliefen. Vind een plaatje van de meest karakteristieke gedaante, herken dierenkoppen, kronen en andere attributen. Ontdek familieverbanden, plaatsen van verering en lees over de voornaamste mythen en verhalen

Maarten J. Raven is conservator van de collectie Egypte van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden en bijzonder hoogleraar in de Museologie van het Oude Egypte aan de Universiteit Leiden.

Ben van den Bercken is archeoloog en onderzoeker bij het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden.

RIJKSMUSEUM
VAN OUDHEDEN

Sidestone Press

ISBN: 978-90-8890-727-2

9 789088 907272 >